UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

ORTOEPIA
zvukového prejavu na segmentálnej úrovni

Iveta Bónová

Filozofická fakulta

Košice 2019
Vydavateľstvo ŠafárikPress

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
Filozofická fakulta

ORTOEPIA
zvukového prejavu
na segmentálnej úrovni

Iveta Bónová

Košice 2019

Vysokoškolská učebnica vznikla v rámci projektu KEGA č. 008UPJŠ-4/2017 *Veda bez bariér (Interdisciplinárne inšpirácie súčasnej literárnej vedy a jazykovedy v edukačnej praxi na VŠ),* vedúci projektu prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc.

ORTOEPIA zvukového prejavu na segmentálnej úrovni
Vysokoškolská učebnica

© 2019 Iveta Bónová
Pracovisko: Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Recenzenti:
prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

doc. Mgr. Renáta Gregová, PhD.
Katedra anglistiky a amerikanistiky Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Dr. h. c. prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľov práv.

Umiestnenie: http://unibook.upjs.sk
Dostupné od: 12.07.2019

ISBN 978-80-8152-750-0 (e-publikácia)

ISBN 978-80-8152-803-3

Obsah

NA ÚVOD **5**

I. ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ **7**

1. Predmet ortoepie 7
2. Norma, kodifikácia, úzus 11
3. Vzťah ortoepie, fonetiky a fonológie 12
4. Fonetická transkripcia 14

II. ORTOEPICKÉ A ORTOFONICKÉ JAVY PRI VOKÁLOCH **16**

1. Krátke a dlhé vokály 18
2. Diftongy 20
3. Hiátové spojenia 21

PRECVIČUJEME 23

UVAŽUJEME 27

OVERUJEME 29

III. ORTOEPICKÉ JAVY PRI KONSONANTOCH **31**

1. Artikulačná asimilácia (podľa miesta a spôsobu artikulácie) 31
2. Výslovnosť spoluhlásky j 32
3. Výslovnosť spoluhlásky v 33

PRECVIČUJEME 34

OVERUJEME 37

4. Znelostná asimilácia 39
   - 4.1. Vokalizácia predložiek 42
   - 4. 2. Výslovnosť spoluhlásky h 42

PRECVIČUJEME 44

UVAŽUJEME 49

OVERUJEME 50

5. Tvrdé a mäkké spoluhlásky 52
PRECVIČUJEME 56
UVAŽUJEME 59
OVERUJEME 62
6. Zdvojené spoluhlásky 64
PRECVIČUJEME 67
UVAŽUJEME 69
OVERUJEME 70
7. Spoluhláskové skupiny 72
PRECVIČUJEME 75
UVAŽUJEME 76
OVERUJEME 77

LITERATÚRA 78

NA ÚVOD

V súčasnosti sa stretávame s rôznymi pohľadmi a názormi na jazykovú kultúru prejavov prezentovaných najmä v médiách. Počúvame o „havarijnom“ stave aktuálnej rečovej praxe, predovšetkým zo strany striktných normativistov (bližšie Bosák, 1995; Ondrejovič, 1997) a tých, ktorí súčasný spisovný jazyk posudzujú rovnako ako v 50. rokoch minulého storočia, alebo tých, ktorí národno-reprezentatívnu funkciu jazyka vidia priam puristicky v jeho nemennosti, ba až ustrnutosti, skostnatenosti. Druhé, liberálnejšie orientované krídlo s istou dávkou benevolencie pripúšťa variantné riešenia s odôvodnením, že každý jazykový jav či prostriedok si prirodzeným spôsobom nájde svoje koryto. Aká je však skutočná realita? Ako a kde ju hľadať? O čo sa pritom opierať? Z čoho vychádzať? To sú zdanlivo jednoduché otázky, na ktoré je potrebné vnímavo, s citom, s prehľadom a so znalosťou jazyka a súvislostí hľadať neraz neľahko vysvetľované odpovede. O to viac, že adresátmi uvedeného textu sú perspektívni mediálni pracovníci a učitelia slovenského jazyka, teda cieľová skupina, ktorá bude pre bežných používateľov potenciálnym vzorom (modelom) jazykového správania sa.

Ak vychádzame z klasickej tézy o pružnej stabilite jazyka, musíme akceptovať, že jazyk v komunikačnom procese pri odovzdávaní akejkoľvek informácie nie je fixne statickým nástrojom. Otvorenosť hraníc, zahraničné študijné, pracovné a poznávacie príležitosti, vedecko-technické napredovanie najmä v oblasti informačných technológií – to sú faktory, ktoré nepriamo ovplyvňujú vývin a úroveň jazyka. Je priam nemožné úplne zastaviť príliv cudzích slov alebo vplyvom elektronickej komunikácie nevidieť prvky hovorenosti a hovorovosti v písaných či v ústne realizovaných oficiálnych komunikátoch. V takomto kontexte nikto nemôže očakávať, že jazyk bude zakonzervovaný a bude trvalo nemenný. Práve naopak, jazyk funguje v službách jeho používateľov, žijúcich v dobe dynamizujúcich spoločensko-technických zmien, preto sa prirodzene v ich dôsledku mení a vyvíja tak, ako sa v súčasnosti mení pohľad na jazyk a posudzovanie jeho úrovne.

Predmetom predkladaného textu je ortoepia – náuka (o správnom hovorení, respektíve o správnej výslovnosti) – o zvukových normách spisovného jazyka,

ktorá je súhrnom pravidiel správneho tvorenia a správneho znenia zvukových prejavov v spisovnom jazyku z hľadiska ich zvukových atribútov (Kráľ, 1984, s. 16). V korelácii s dynamizujúcimi tendenciami v jazyku sa pokúsime poslucháčom ozrejmiť vzťah spisovného jazyka, zvlášť jeho primárnej zvukovej podoby, a normy ako odporúčacej smernice, ktorú by sme ako používatelia a potenciálni šíritelia s poučeným jazykovým vedomím mali poznať a kultivovane, jazykovo cítiac, s ohľadom na komunikačnú situáciu aj v reči uplatňovať, lebo norma, ako uvádza J. Dolník (2010, s. 101), je „súčasťou hodnotiaceho a hodnotového vnímania jazyka".

Publikácia je kompozične usporiadaná tak, že po výklade príslušného ortoepického problému na segmentálnej úrovni (v korešpondencii s nateraz platnou výslovnostnou normou, ukotvenou v Pravidlách slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (2005, 2009; ďalej PSV) nasledujú cvičenia s cieľom poznať a v rečovej praxi uplatňovať normy ako štandardizované zvukové podoby. Avšak, vnímajúc prirodzený (nie umelý) jazyk a reálnu (nie absolútne ideálnu) normu, pod cvičeniami uvádzame aj sociolingvisticky zamerané námety a úlohy do diskusie (v niektorých prípadoch aj s odkazmi na odborné zdroje) s cieľom upozorniť poslucháčov na aktuálny stav živého fónicky realizovaného jazyka, prípadne na možné riešenia, ktoré funkčne zodpovedajú záujmom a potrebám jazykového spoločenstva a zároveň neprotirečia vnútrojazykovým zákonitostiam. Každý ortoepický jav uzatvárame nielen cvičeniami a námetmi do diskusie, ale aj krátkym testom, ktorým si študenti v prepojenosti na rečovú prax môžu samostatne overiť svoje odborné kompetencie.

Našou ambíciou je v poslucháčoch vzbudiť záujem o jazyk a jeho neustále kultivovanie, aby chápanie normy v zmysle *komplexu objektívne existujúcich synchrónnych, historicky podmienených zákonitostí spisovného jazyka, ktoré sa záväzne uplatňujú v kolektívnom úze nositeľov spisovného jazyka* (Doležel, 1955) v nich neevokovalo sankcionované direktívne nariadenie, ale aby norma bola pre perspektívnych profesionálov slova (mediálnych pracovníkov či učiteľov slovenského jazyka) odporúčacím inštruktážnym návodom.

Autorka

I. ZÁKLADNÉ TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

1. PREDMET ORTOEPIE

Ortoepia (slovo zložené z dvoch základov gréckeho pôvodu: *ortos – epia*) značí správne hovorenie, analogicky ako *ortografia* – správne písanie. Prirodzene sa spája so zvukovou rečou, primárnou, časovo staršou, ústne realizovanou podobou jazyka. Predstavuje „súhrn pravidiel správneho tvorenia, znenia a používania zvukových prostriedkov spisovného jazyka“ (Mistrík a kol., 1993) tak na segmentálnej, ako aj na suprasegmentálnej úrovni.

Pri posudzovaní každého zvukového prejavu, pri ktorom sa predpokladá symbióza sémantiky a jeho formálneho stvárnenia na všetkých úrovniach, teda aj fónickej, je potrebné z ortoepického hľadiska (chápaného v širšom zmysle slova) brať do úvahy tri zložky: ortofonickú, ortoepickú a modulačnú (Sabol a kol., 2006). Len v súhre týchto zložiek sa dosiahne kultivovaný (či skôr ideálny) fónicky realizovaný komunikát. Ortofónia (správne používanie zvukových jednotiek) znamená uplatňovanie korektne osvojených artikulačno-akustických návykov hovoriacich pri generovaní jednotlivých hlások rečového signálu. Za odklon na ortofonickej úrovni sa pokladajú rôzne formy dyslálie (napr. rotacizmus – „račkovanie“, sigmatizmus – nesprávne tvorenie sykavých konsonantov) alebo neosvojenie adekvátnych artikulačných návykov, resp. nesprávne tvorenie zvukov pod vplyvom sociálnej či nárečovej variety národného jazyka alebo pôsobením cudzieho jazyka. Ortoepická zložka zahŕňa poznanie výslovnostných noriem (napr. zákonitostí znelostnej asimilácie, mäkčenia a zmäkčovania konsonantov, zdvojenia konsonantov, redukcie či neredukcie konsonantov v spoluhláskových skupinách) a ich reálnu aplikáciu do živej rečovej praxe. Tretia požiadavka – modulačná – sa dotýka úpravy výdychového prúdu. Reč nadobúda prirodzený ľudský charakter najmä vďaka suprasegmentálnym javom, ktoré sa navrstvujú na väčšie segmentálne jednotky, akými sú hlásky, teda na slabiky, slová, syntaktické aj textové jednotky ako celky. Paralelne s artikulovaným prúdom následne generovaných hlások sa tento výdychový tok reči upravuje (moduluje) štvorakým spôsobom (časovo, silovot, tónovo a kvalitatívne). Za korektné uplatňovanie jednotlivých suprasegmentálnych (prozodických) vlastností v ich

suplementarite pokladáme také, keď hovoriaci svoju reč modulačne nerealizuje ani monotónne, ani preexponovane, ale suprasegmentálne javy uplatňuje prirodzeným spôsobom v súlade s celkovou komunikačnou situáciou a štylistickou zaradenosťou komunikátu (typom a zámerom prejavu, adresátom, prostredím, žánrom). V uvedených požiadavkách je zahrnutý predmet ortoepie vo svojom komplexe: tvorenie (ortofonická zložka), znenie a využívanie zvukových prostriedkov v spisovnom jazyku (najmä ortoepická zložka a zložka modulačná).

Ortoepia je teda náukou o výslovnostných normách, pričom normy na segmentálnej úrovni sú posudzované prísnejšie ako na suprasegmentálnej úrovni (v porovnaní s pravopisnou normou sú však vnímané a hodnotené menej rigorózne). Ortoepia, niekedy označovaná aj ako normatívna fonetika, sa pri takomto chápaní prekrýva s fonetickým opisom ustálených zvukových prostriedkov v spisovnom jazyku (pozri Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969; Kráľ – Sabol, 1989, s. 195 – 262, obr. 1).

Obr. 1. Slovenské spoluhlásky podľa miesta a spôsobu artikulácie (Kráľ, 1984, s. 52).

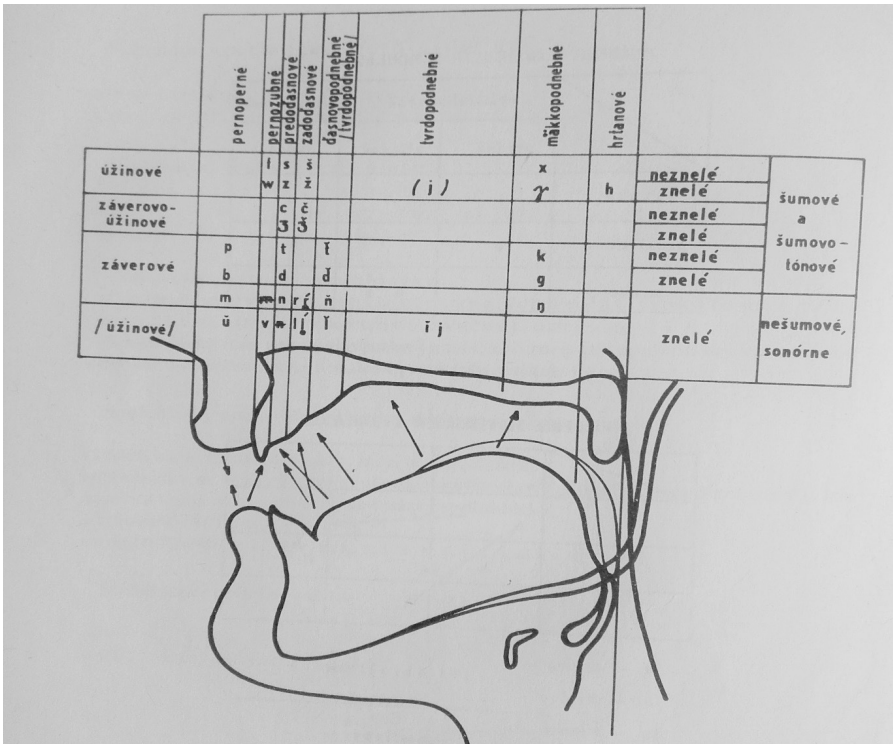

Spisovný jazyk v rámci stratifikácie národného jazyka ako kontinua variet (Slančová – Sokolová, 1994, 2011; pozri obr. 2) je v porovnaní s ostatnými jeho varietami (bežnou štandardnou, subštandardnou) reprezentatívnym útvarom s kodifikovanou normou a prestížnou pozíciou, od ktorého sa očakáva záväzná a celonárodná platnosť. Využíva sa a zároveň predpokladá v oblastiach spájaných s hospodárskou, spoločensko-politickou činnosťou, s masovokomunikačnými prostriedkami, s vedou, vzdelávaním a umeleckým pôsobením (Bosák, 1994). Preskupovanie prvkov jednotlivých variet (najmä časti štandardnej variety) do spisovného jazyka, ako aj rečové návyky používateľov jazyka však dokazujú, že spisovný jazyk je prirodzeným – nie ideálnym, nedynamickým a umelým – útvarom, ktorý je potrebné sledovať v priebehu časového kontinua nielen z jeho vnútra, ale v súlade so sociálno-komunikačnými potrebami aj zvonku.

Obr. 2. Variety národného jazyka (Slančová – Sokolová, 2011, s. 353).

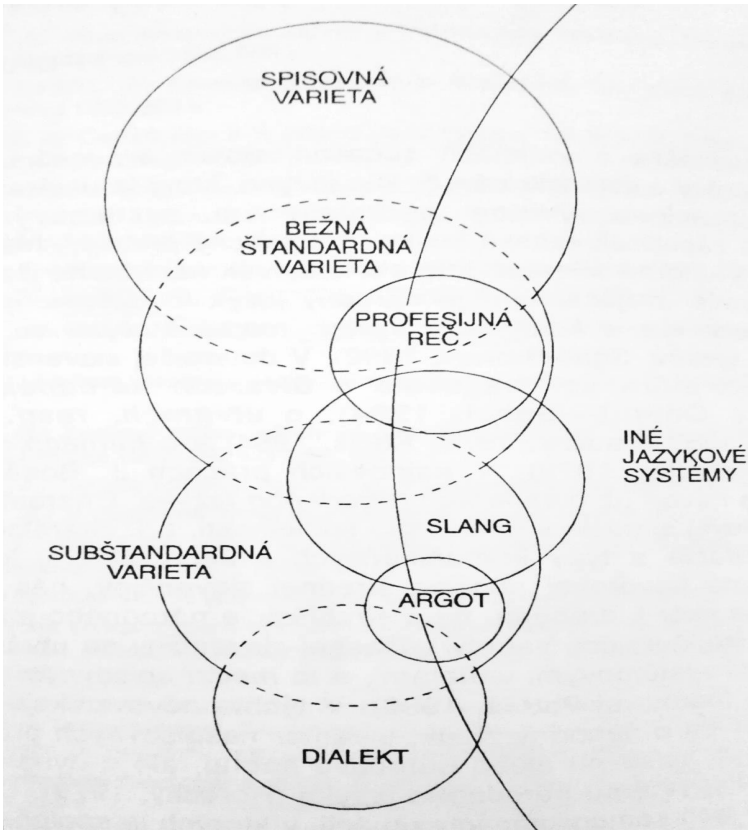

Ako naznačuje schéma, národný jazyk je diasystémom viacerých foriem (Horecký, 1979), resp. kontinuom viacerých variet. Výber variety a presuny prvkov v rámci jednotlivých variet determinuje komplex extralingválnych činiteľov, spojených so subjektom komunikanta (s jeho psychickým stavom), s komunikačnými a sociálnymi rolami účastníkov komunikácie, ich vzájomnými vzťahmi, ale aj činiteľov zviazaných s témou, komunikačným zámerom, typom komunikačného aktu vzhľadom na jeho sociálne posúdenie na osi oficiálnosť – neoficiálnosť, formálnosť – neformálnosť aj vzhľadom na mieru spoločenskej záväznosti daného typu komunikačného aktu (Slančová – Sokolová, 2011, s. 352). Keďže prvky jednotlivých variet sa líšia na viacerých úrovniach, tak, prirodzene, rozdiely medzi varietami je možné pozorovať aj na zvukovej rovine.

Spisovná slovenčina je nielen štylisticky, ale aj výslovnostne diferencovaná. Podobne ako selektujeme a kompozične usporadúvame jazykové (lexikálne a gramatické) prostriedky podľa vytýčeného cieľa, v previazanosti na komunikačnú situáciu vyberáme a používame aj zvukové prostriedky. Á. Kráľ (1984) hovorí o neutrálnom a vyššom výslovnostnom štýle. Vyšší stotožňuje s prejavmi umeleckého štýlu, s javiskovou rečou, čo v súčasnosti však nemusí absolútne platiť (napr. v činoherných predstaveniach sa herci svojou rečou približujú divákovi). Tento štýl autor charakterizuje pedantnou výslovnosťou (pomalším tempom, menšou dynamikou a menším melodickým rozpätím), pôvodnou (nezdomácnenou a nezjednodušovanou) výslovnosťou cudzích slov so zachovaním morfematických švíkov bez realizácie zvukových procesov (napr. znelostnej asimilácie), ako aj uplatňovaním *ä.* Takýto typ výslovnostného štýlu je príznakový, dnes ojedinelý, „hyperideálny“ až neprirodzený. Neutrálny výslovnostný štýl stotožňuje so základnou najfrekventovanejšou podobou spisovnej výslovnosti, ktorá sa uplatňuje vo väčšine kultivovaných ústne realizovaných prejavoch v objektívnych štýloch verejného styku (najmä v náučných a spravodajských žánroch). V takomto výklade absentuje nižší výslovnostný štýl, o ktorom nemôžeme tvrdiť, že neexistuje. Používa sa v niektorých prejavoch štandardnej a subštandardnej variety, je typický pre uvoľnenú konverzáciu, najmä v žánroch hovorového štýlu. V relatívne vysokom zastúpení „prejavov v tzv. nižšom štýle výslovnosti sa upevňujú artikulačné stereotypy, ktoré sa presadzujú aj v situáciách vyžadujúcich iný štýl výslovnosti (neutrálny alebo vyšší štýl), pričom sa overuje ich komunikačná nosnosť“ (Mistrík, J. a kol., 1993, s. 204).

2. NORMA, KODIFIKÁCIA, ÚZUS

Každá z variet národného jazyka má svoje normy, t. j. „záväzné“, v rečovej praxi realizované podoby príslušného jazykového útvaru. Kým normy štandardnej a subštandardnej variety sú flexibilné, dynamické, menej záväzné, tak normy spisovného jazyka ako najreprezentatívnejšieho celospoločenského jazykového útvaru sú menej pružné a relatívne ustálené, čo však neznamená, že sú meravé a fixne nemenné (pozri Bosák, 2008). Jazyková norma, ako uvádza J. Dolník (2010), je súčasťou sociálnej normy (súhrnu sociálnych štandardizácií, všeobecne zaužívaných preferenčných foriem správania sa vyplývajúcich zo záujmov a potrieb danej society), ktorá sa v spoločnosti chápe ako hodnotiace kritérium. Ak je jazyková norma integrálnou súčasťou sociálnych noriem, potom analogicky ide o štandardizované podoby jazykového správania sa, ktoré vyplývajú z potrieb používateľov jazyka realizovaných v príslušných komunikačných situáciách. Tradične je norma chápaná ako hodnotiace kritérium pri posudzovaní verejných prejavov. V takomto zmysle J. Dolník hovorí o tzv. ideálnej norme, ktorá súvisí s „umelým“, nie prirodzeným jazykom. V niektorých prípadoch potom tzv. reálna norma, ktorá vychádza z úzu (z rečových návykov používateľov jazyka, uplatňovaných s ohľadom na ich sociálno-komunikačné potreby), nekorešponduje s inštitucionálnym ukotvením „ideálnej“ normy – s kodifikáciou ako postojovým javom (napr. o nesúlade medzi živou normou a kodifikáciou obsiahnutou v PSV podrobnejšie pozri Ondrejovič, 2009, s. 219 – 229). „Statická kodifikácia čoraz viac nestačí držať dych s prudko sa rozvíjajúcou normou“ (Bosák, 2008, s. 243).

Norma sa pod tlakom úzu v súlade s pružnou stabilitou jazyka mení, t. j. prispôsobuje sa zmenám, ktoré sa uskutočňujú v rečovej praxi. Kým o ideálnej norme rozhodujú kultivovaní, prestížni používatelia verejných prejavov, tak reálna norma je spätá s prirodzenou spisovnou slovenčinou a vyplýva z rečových návykov jazykového spoločenstva ako celku. Reálna norma, opierajúca sa o sociolingvistický výskum, sa tak vytvára ako dôsledok rečovej praxe, ktorá vyhovuje komunikačným zámerom hovoriacich. Nie je však v rozpore s ideálnou normou, naopak, zahŕňa nielen prvky patriace do ideálnej normy, ale aj prvky, ktoré vyplynuli z úzu ako variantné, v komunikácii prípustné a neprotirečivé riešenia. Takýto prístup prirodzenej tolerancie k reálnej norme koreluje s vnímaním prirodzeného spisovného jazyka (Dolník, 2010, s. 106).

3. VZŤAH ORTOEPIE, FONETIKY A FONOLÓGIE

Rečový signál je plynulým tokom striedajúcich sa konsonantov (šumov) a vokálov (tónov), ktoré sa spájajú do väčších jednotiek, sémanticky autonómnych slov a syntaktických štruktúr. Takýto prúd sukcesívne (následne) tvorených hlások je časovo, silovo, eventuálne tónovo modulovaný. Simultánne (paralelne) tak vznikajú prozodické vlastnosti (bližšie pozri Sabol – Zimmermann, 2014), ktoré okrem svojho štylistického využitia v konkrétnych prejavoch rozlišujú význam (kvantita), vymedzujú hranice jazykových jednotiek (pauza, prízvuk), rozkladajú význam výpovede na jej východiskovú/tematickú a jadrovú/rematickú časť (dôraz) a rovnako tak sémanticky rozlišujú výpovede podľa modálnosti a komunikačnej platnosti (melódia). Artikuláciou a moduláciou vznikajú zvukové prvky (segmenty/hlásky a suprasegmenty/prozodické vlastnosti), ktoré tvoria materiálny základ reči. Zvuková reč sa tak realizuje na prvom stupni abstrakcie zvuku, na úrovni fóny (hlásky), dá sa zaznamenať a následne oscilograficky a spektrograficky[1] analyzovať s presným udaním časových, intenzitných a tónových parametrov. Podoba hlások je však v prúde súvislej reči v závislosti od jej postavenia (najmä v rámci slova) značne diferencovaná, napr. inak sa vysloví /n/ v slove *nos*, inak v slove *song*, inak v slovách *dánsky* a *bronchiálny*, z čoho vyplýva, že jednej uvedomovanej jednotke s fonologicko-dištinktívnou schopnosťou, foném, zodpovedá viacero hláskových realizácií. Ortoepia tak nesúvisí len s fonetikou, náukou, ktorej predmetom výskumu je zvuková rovina reči, t. j. generovanie a percepcia hlások ako artikulačno-akustických jednotiek materiálneho charakteru, ale aj s fonológiou, ktorá skúma zvukovú rovinu jazyka, t. j. fonémy ako ideálne a funkčné fónické jednotky s význam rozlišujúcou vlastnosťou.

Pri ozrejmovaní vzťahu medzi fonetikou a fonológiou je možné oprieť sa o komunikačný oblúk – schematické znázornenie javov a procesov na jednotlivých stupňoch (obr. 3, podľa Kráľ – Sabol, 1989, s. 35), ku ktorým dochádza pri odovzdávaní informácie od expedienta k percipientovi.

Ako naznačuje schéma, obsah vypovedaného sa rodí v mozgu hovoriaceho, transformuje sa na jazykovo stvárnenú informáciu (1), potom na rečový signál

1 Oscilografia a spektrografia – metódy akustickej fonetiky (podrobnejšie pozri Dvončová a kol., 1969 a Sabol – Zimmermann, 2014).

(2), ktorý sa odstredivými dráhami dostáva k výkonným artikulačným orgánom (3). Následne sa rečou hovoriaceho (4) vo forme zvukovej vlny šíri prostredím (5) a prijíma sa sluchovým ústrojenstvom percipienta (6). Takto zmyslovo zachytený rečový signál sa transferuje dostredivými nervovými dráhami do mozgu (7), kde sa mení (dekóduje) na jazykovú informáciu (8) a tá sa následne mení na percipientom dekódovaný a expedientom prvotne zamýšľaný obsah (9).

Obr. 3. Komunikačný oblúk a jeho deväť stupňov.

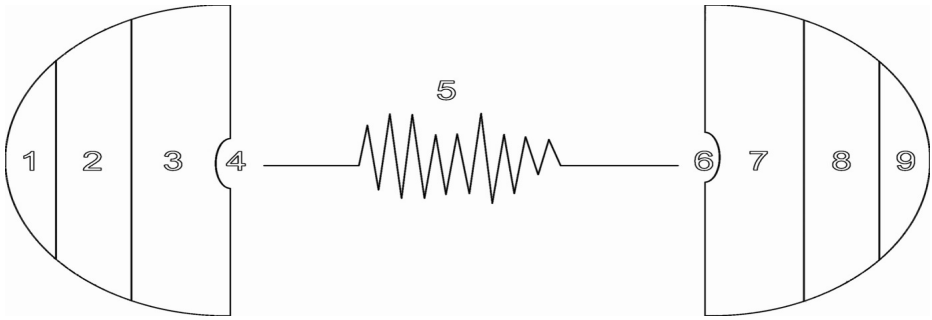

Uvedených deväť komunikačných stupňov zachytáva celý proces tvorenia zvukovej reči tak na fonetickej, ako aj fonologickej úrovni. Materiálny nosič v podobe rečového signálu by nevznikol bez transformácie myšlienkového obsahu na jazykovo sformovanú informáciu. Vzájomná prepojenosť jednotlivých (fonetických 3, 4, 5, 6, 7 aj fonologických 1, 2, 8, 9) stupňov signalizuje ich jednotu a spolupôsobenie na strane expedienda aj percipienta. Aby informácia bola zrozumiteľná a správne dekódovaná, musí mať zvukovo korektnú podobu v celistvosti ortofonickej, ortoepickej a modulačnej zložky. Ak je ortoepia normatívnou fonetikou, potom niet pochýb, že úzko a nevyhnutne súvisí aj s fonológiou, lebo zmysel každej odovzdávanej informácie či už v bezprostrednej, alebo mediálnej komunikácii sa kóduje a dekóduje v mozgovom ústredí prostredníctvom uvedomovaných dištinktívnych jednotiek, foném ako stavebných súčastí konkrétnych jazykových prostriedkov.

4. FONETICKÁ TRANSKRIPCIA

Fonetický prepis je presný záznam zvukovej reči pomocou znakov fonetickej transkripcie. Zaznamenáva sa ňou ústna realizácia jazyka na úrovni hlásky (fóny), čiže zachytávajú sa aj výsledky zvukových zmien (napr. znelostnej asimilácie, zdvojenie konsonantov, zmäkčovania konsonantov), ku ktorým dochádza v súvislej reči na tejto úrovni. Pri fonetickom zápise platí zásada, že jednému zvuku zodpovedá vždy jeden transkripčný znak (dvojzložková graféma *ch* predstavuje jeden zvuk, preto mu zodpovedá jeden znak [x], analogicky aj *dz*, *dž* [ʒ] [ǯ]). Sú však prípady, keď jednozložkovej graféme zodpovedajú dva zvuky, resp. dve zložky, čo sa prirodzeným spôsobom odráža aj vo fonetickom zápise (graféma *x* je fónicky realizovaná ako [ks], *q* ako [kv], diftong *ô* graficky predstavuje jeden znak, no fónicky zodpovedá dvom zložkám [ŭo]). V nasledujúcej tabuľke uvádzame len tie znaky fonetickej transkripcie, ktorých znak sa nezhoduje s ich grafickým zachytením.

Tabuľka znakov fonetickej transkripcie na segmentálnej úrovni

G	znak FT	zvuková charakteristika fóny	Príklady
n	**[ŋ]**	mäkkopodnebná záverová	[dabi**ŋ**k/g] [sa:**ŋ**ka]
n	**[ɴ]**	mäkkopodnebná úžinová	[bro**ɴ**xiɔa:lni]
n	**[n]**	predoďasnová záverová	[po**n**at/d] [**n**ahrat,/d,]
n	**[ɳ]**	predoďasnová úžinová	[fi:**ɳ**ske] [i**ɳ**solventnost,/zd,]
m	**[m]**	pernoperná záverová	[e**m**a] [**m**o**m**ent/d]
m	**[ɱ]**	pernozubná úžinová	[a**ɱ**fo:ra]
ch/h	**[x]**	mäkkopodnebná úžinová	[**x**oroba][**x**ra:m] [be**xʷ**seniɔoroŭ]
h/ch	**[ɣ]**	mäkkopodnebná úžinová (znelá)	[ro**ɣʷ**hali] [mladi:**ɣ**/hʷ̯l̯ud,i:]
dz/c	**[ʒ]**	predoďasnová polozáverová	[me**ʒ**a][ve**ʒʷ**d̯ohodi]
dž/č	**[ǯ]**	zadoďasnová polozáverová	[**ǯ**avot/d] [re**ǯʷ**h̯ercoŭ]
ď ť ň ľ	**[d, t, l,]**	mäkká alebo zmäkčovaná palatála	[**d,**a**t,**e**l,**] [la**n,**]
v/u	**[ŭ]**	(neslabičná) pernoperná záverová	[pla**ŭ**ba] [xlapo**ŭ**] [ženo**ŭ**]
v	**[w]**	šumová pernozubná úžinová	[wzadu] [wʷbaŋke]
j	**[ĭ]**	(neslabičná) tvrdopodnebná úžinová	[kro**ĭ**] [vla**ĭ**ka]

r	**[ṛ]**	slabikotvorná predo/zadoďasnová úžinová	[kṛčni:] [vṛtoxi]
l	**[ḷ]**	slabikotvorná predo/zadoďasnová úžinová	[vḷk/g] [pohḷcovač/ʒ]
á	**[a:]**	dĺžka nositeľa slabičnosti	[pr**a:**ca]
y	**[i]**	predný vysoký vokál	[**i**psilon]
Ia ie iu	**[ĭa ĭe ĭu]**	stredný, predný, vysoký diftong	[pr**ĭa**zen,] [pr**ĭe**van] [fčel,**ĭu**]
ô	**[ŭo]**	zadný diftong	[t**ŭo**n,a]
-kk-	**[>k]**	zdvojený konsonant	[me/ä**>k**i:]

Ukážka transkripčného prepisu súvislého textu:

Pripravte si skvelé jedlo, vďaka ktorému budete mať dostatok síl zvládnuť každodenný zhon.

Ak si dáte zdravé raňajky, pripravíte si tým pôdu na to, aby ste dokázali jesť zdravšie po celý deň. Výber správneho jedla hneď ráno vám poskytne dostatok energie, ktorá vám vydrží až do obeda. Navyše, ak si dáte zdravé raňajky, je oveľa menej pravdepodobné, že si dáte niečo nezdravé na desiatu – ak si vyberiete dobré jedlo na raňajky, nebudete hladní a budete mať dosť energie až do desiatej alebo obeda.

https://damskajazda.webnoviny.sk/10-tipov-na-zdrave-ranajky-ktore-vam-dodaju-energiu/

[pripraŭt,e‿si‿skvele:‿jedlo/wďaka‿ktore:mu‿bud,et,e‿mad,‿dostatok‿ ‿si:l‿zvla:dnut,‿každod,e>ni:‿zhon // ak‿si‿da:t,e‿zdrave:‿ ‿ran,aĭki// pripravi:t,e‿si‿ti:m‿půodu‿na‿to /abi‿st,e‿doka:zal,i‿jezd,‿ ‿zdraŭšie‿po‿celi:‿d,en, /vi:ber‿spra:ŭ/vneho‿jedla‿hn,ed,‿ra:no‿ va:m‿poskitn,e‿dostatog‿energi‾e / ktora:‿va:m‿vidṛži:‿až‿do‿obeda / naviše/ak‿si‿da:t,e‿zdrave:‿ran,aĭki/je‿ovel,a‿meneĭ‿praŭd,epodobne:/ že‿si‿da:t,e‿n,ĭečo‿n,ezdrave:‿na‿d,esĭatu /ak‿si‿viberĭet,e‿ dobre:‿jedlo‿na‿ran,aĭki/n,ebud,et,e‿hladni:‿a‿bud,et,e‿ mad, ‿dozd,‿energi‾e‿až‿do‿desĭateĭ‿al,ebo‿obeda//]

Poznámka:

Vo fonetickom prepise textu je polooblúčikom medzi slovami ‿ naznačená splývavá (viazaná) výslovnosť, vertikálnou čiarou / je zaznamenávaná významová pauza, dvoma čiarami // je zachytávaná pauza na konci textovej jednotky (podrobnejšie o transkripcii suprasegmentálnych javov pozri Sabol a kol., 2006, s. 78 – 79).

II. ORTOEPICKÉ A ORTOFONICKÉ JAVY PRI VOKÁLOCH

Systém slovenských vokálov tvorí inventár 5, eventuálne 6 krátkych: *i, e, a, o, u* + *ä*, 5 dlhých monoftongov (jednohlások): *í, é, á, ó, ú* a štyroch diftongov (dvojhlások): *ia, ie, iu, ô*. Štruktúru tohto systému tvoria vzťahy medzi krátkymi, dlhými vokálmi a diftongmi (podrobnejšie Sabol a kol., 2006). Zreteľne ich môžeme pozorovať aj pri vytváraní derivátov a gramatických tvarov (napr. *kv**e**t – kv**ie**tok, čítať – č**i**tateľ, r**u**ka – r**ú**čka, k**ô**ň – k**o**ník; ž**e**na – ž**ie**n, p**ä**ta – p**ia**t, ul**i**ca – ul**í**c*...).

Ortofónia slovenských samohlások sa odvíja od ich artikulačnej a akustickej podstaty. Pri ich tvorení sa výdychovému prúdu pri plnom zaznení hlasu v dôsledku pravidelného kmitania hlasiviek nestavia do cesty žiadna prekážka, teda výdychový prúd prechádza voľnými nadhrtanovými dutinami. Samohlásky sú teda hlásky, ktoré sa artikulujú s výraznou tendenciou k uvoľňovaniu nadhrtanového traktu, a tým aj k uvoľňovaniu cesty pre fonačný výdychový prúd. Na ich tvorení sa spolupodieľajú jazyk, pery, spodná čeľusť/sánka a mäkké podnebie. Jednotlivé vokalické prvky sa od seba akusticko-auditívne (aj formantovou štruktúrou)[2] diferencujú v závislosti od postavenia jazyka v ústnej dutine, čím sa mení jej tvar, objem a celkovo aj čeľustný uhol (obr. 5). Pohyb a polohu jazyka možno pozorovať v dvoch smeroch súčasne, v horizontálnom aj vertikálnom. Už v roku 1781 Ch. F. Hellwag, vychádzajúc z postavenia jazyka pri generovaní samohlások, načrtol schému (dnes označovanú ako tzv. Hellwagov trojuholník – obr. 4), ktorá odzrkadľuje polohu jazyka v ústnej dutine pri realizácii jednotlivých vokálov.

2 Vokály sú segmenty so zreteľne ohraničenými formantovými štruktúrami, pričom formanty sú maximá akustického spektra (podrobnejšie pozri Sabol – Zimmermann, 2014).

Obr. 4. Hellwagov trojuholník.

	predné	stredné	zadné
vysoké	**i**		**u**
prostredné	**e**		**o**
		ä	
nízke		**a**	

Obr. 5.

	i	**e**	**a**	**o**	**u**
ústny otvor	veľmi úzky	úzky	široký	úzky a krátky	najužší a najkratší
ústna dutina	najmenšia	malá	veľká	objemná aj vzadu	objemná vpredu

Obr. 6 Schematické znázornenie rezonančných dutín (Pauliny, 1979, s. 126) pri tvorení krátkych vokálov (i, u, e, o, ä, a).

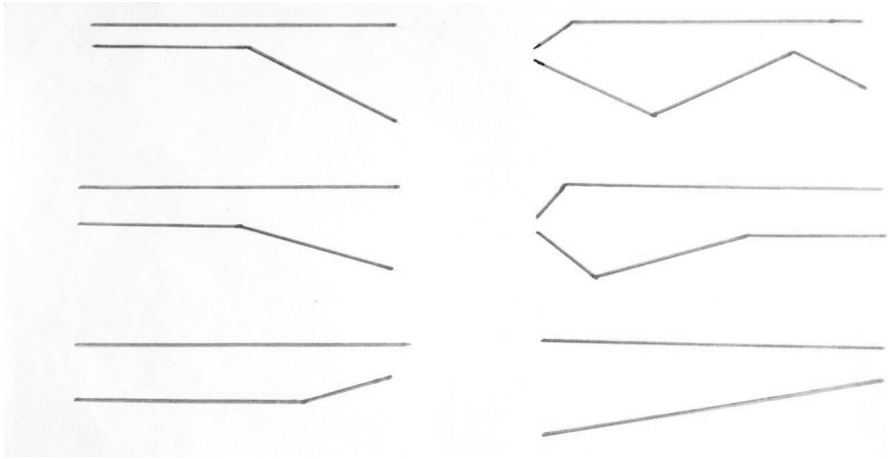

Keďže pri zvukovej realizácii vokálov mäkké podnebie uzatvára priechod do nosovej dutiny, všetky slovenské samohlásky sú ústne (orálne). Ich nosová (nazálna) výslovnosť sa pokladá za ortofonicky chybnú realizáciu. To však neznamená, že nosové samohlásky neexistujú, sú súčasťou zvukového systému napr. francúzskeho, portugalského, ale aj poľského jazyka.

Pery sú aktívne len pri artikulácii dvoch vokalických typov *u, o* (*ú, ó, ňu, ňo*), takže labializovaná zvuková realizácia pri iných ako zadných vokáloch je v slovenčine ortofonicky nekorektná. Takýto typ labializovanej výslovnosti (so zaokrúhľovaním pier) sa funkčne uplatňuje pri artikulácii viacerých (nielen zadných) vokálov v niektorých neslovanských jazykoch (napr. v nemčine, v maďarčine).

Slovenské samohlásky sú nenapäté, sú tvorené bez výrazného napätia artikulačného svalstva podobne ako české vokály. Sú neutrálne, t. j. nie sú ani zatvorené, ani otvorené tak, ako sú napr. vo francúzštine, angličtine či v maďarčine. Za otvorené vokály sa pokladajú tie, pri ktorých v porovnaní s neutrálnym postavením dochádza k posunu artikulácii smerom k nižšej polohe jazyka a väčšej otvorenosti pier. Niekedy sa označujú ako „široké“, lebo pri ich zvukovej realizácii je priechod pre fonačný prúd rozšírený. Takáto otvorená (či zatvorená) artikulácia slovenských samohlások je ortofonicky nesprávna.

1. KRÁTKE A DLHÉ VOKÁLY

Krátke vokály sa od dlhých monoftongov líšia svojím trvaním. Dĺžka nositeľov slabičnosti (kvantita) má v slovenčine fonologicko-dištinktívnu silu, t. j. význam rozlišujúcu funkciu (*plavky – plávky, sud – súd, svojim – svojím, spi – spí, fotografii – fotografií*), preto jej korektná realizácia v rečovej praxi by mala byť samozrejmosťou. V odbornej literatúre sa uvádza, že trvanie dlhého vokálu v porovnaní s trvaním krátkeho monoftongu sa takmer zdvojnásobuje. Tento pomer však treba pokladať len za orientačný, lebo sa diferencuje s ohľadom na viaceré činitele (pozri Sabol, 2005; Bónová – Gregová, 2005): a) slabikovú dĺžku slova a poradie dlhej slabiky v slove, porov. *súd – píla – prichýlim – vychovávateľ – najcharakteristickejších*; b) na prítomnosť dlhého vokálu v príslušnej morféme, porov. *krátky – konárik – finančník – prínosný – odletíme*; c) na vokalický typ (timbre) prvku, na ktorom sa dĺžka realizuje, porov. *tráviť – méta – píliť – pútať – kódy*; d) na hláskové okolie, v rámci ktorého sa dlhá sonanta vyslovuje, porov. *stráca – hádka – trýzeň – chytím.* Kvantita slabík sa v jednotlivých slovách v príslušnom komunikáte prirodzene realizuje v prepojenosti na jeho štýlové zaradenie. Precíznosť v dôslednom dodržiavaní dĺžky slabík sa vyžaduje predovšetkým v ústnych prejavoch oficiálneho verejného styku (ide o viaceré žánre publicistického, odborného a rečníckeho štýlu). Ich informačná

nasýtenosť podmieňuje celkové tempo reči, ktoré logicky korešponduje s trvaním krátkych aj dlhých slabík v komunikáte. Čím pomalšie tempo s ohľadom na sémantickú hustotu textu, tým pravdepodobnejšia je precízna realizácia dlhých a krátkych vokálov.

V súčasnosti práve v dôsledku zrýchleného rečového tempa hovoriacich dochádza nielen k skracovaniu (niekedy až k neúmernej redukcii v trvaní) dlhých, ale aj krátkych vokálov, čím sa pomer medzi trvaním dlhých a krátkych slabík výrazne zmenšuje. Rovnako redukovanie dĺžky alebo jej absencia môžu byť teritoriálne podmienené. Problém s realizáciou kvantity majú hovoriaci, ktorí pochádzajú z východného (predovšetkým pri skracovaní dlhých nositeľov slabičnosti) a zo západného Slovenska (najmä pri nedodržiavaní rytmického krátenia).

Pri charakteristike kvantity nie je zanedbateľná ani jej súčinnosť s prízvukom: trvanie dlhej prízvučnej slabiky je dlhšie ako trvanie dlhej neprízvučnej (***príbeh*** – *ky**prý***) a trvanie prízvučnej krátkej je dlhšie ako trvanie neprízvučnej krátkej slabiky (***mam**ka* – *dá**mam***).

Dĺžka sa navrstvuje nielen na jadrá slabík, ktoré tvoria vokalické monoftongy (*rýľ, dcéra, láska, pútnik*), ale v niektorých prípadoch aj na slabikotvorné spoluhlásky *r, l* v interkonsonantickom postavení (*kŕdeľ, hŕba, čŕt, žĺtok, klĺb*). Aj v týchto prípadoch je potrebné fónicky realizovať dĺžku príslušného nositeľa slabičnosti.

V slovenčine platí tzv. zákon o rytmickom krátení (fonologicky hodnotený ako neutralizácia protikladu kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť), z ktorého vyplýva, že dve dlhé slabiky za sebou v rámci slova nenasledujú. Systémovo dlhá slabika sa po predchádzajúcej dlhej slabike v slove skracuje (*ženám*, ale *dámam*; *pekný*, ale *krátky*; *číta*, ale *chytá; vetrík,* ale *koláčik*). Z tejto zákonitosti však existuje v kategórii autosémantických ohybných slovných druhov (najmä niektorých tvarov substantív, adjektív a verb) niekoľko výnimiek (*vôní, básní, mäsiarstiev, lístím; páví; niečí; tisíckrát; súdia, súdiac, súdiaci, trávievať, zmúdrieť; súčiastka*). Pri ich zvukovej realizácii je potrebné neskracovať dlhé slabiky a korektne ich (v adekvátnom pomere k trvaniu krátkych vokálov) v slove vyslovovať.

V podsystéme krátkych monoftongov v jednej z noriem sa nachádza 6 prvkov, k piatim základným *i, e, a, o, u* sa radí *ä*. Tento vokál, ktorého distribučné

a kombinačné vlastnosti sú obmedzené, je periférny. Vyskytuje sa len v uzatvorenej množine slov po perných konsonantoch (napr. *bábätko, mäso, päť, väzba*). Rovnako ako všetky monoftongy a diftongy má fonologicko-dištinktívnu platnosť (*spať – späť, masa – mäsa, vez – väz*). V súlade s ortoepickou normou sa v neutrálnom výslovnostnom štýle vyslovuje ako *e* [*bábetko, meso, peť, vezba*], vo vyššom výslovnostnom štýle ako pohybová (kĺzavá) samohláska *ä* [**bábätko, *mäso, *päť, *väzba*]. Pri jej zvukovej realizácii sa jazyk v ústnej dutine pohybuje („kĺže") z oblasti, kde sa generuje *e*, do oblasti, kde sa tvorí *a*. Ide teda o strednú a nízku samohlásku, v Hellwagovom trojuholníku stojacu medzi vokálmi *e* a *a* (obr. 4). V súčasnosti sa výslovnosť s *ä* najmä v neumeleckých prejavoch pokladá s ohľadom na jeho okrajové používanie za príznakovú.

2. DIFTONGY

Inventár slovenských vokalických prvkov tvoria okrem monoftongov aj štyri diftongy [*ĭa, ĭe, ĭu, ŭo*]. Ide o vokalické komplexy, ktoré sú zložené z neslabičného [*ĭ*], eventuálne [*ŭ*] a slabičného prvku. Tie, rovnako ako krátke a dlhé monoftongy, tvoria ako diftongický celok jednu apertúrnu fázu, t. j. jeden vrchol slabiky, z čoho vyplýva ich vlastnosť tautosylabickosti (monosylabickosti). Sú to prvky typické pre slovenčinu, ktoré sú dlhými nositeľmi slabičnosti, a teda pre ne platia všetky zásady vyplývajúce zo zákonitosti o rytmickom krátení [*svĭeži*], [*mŭožu*], nie [*svĭeži:*], [*mŭožu:*], rovnako [*hra:ʒam*], [*ri:ʒa*], nie [*hra:ʒĭam*], [*ri:ʒĭa*]. Na rozdiel od českých diftongov sú stúpavé (vzostupné), lebo ich stupeň zvučnosti narastá v smere od neslabičného k slabičnému prvku, porovnaj [*ml,ĭeko*] – [*loŭka*]. Pri zvukovej realizácii slovenskej dvojhlásky jazyk v ústnej dutine „kĺže" z oblasti, v ktorej sa artikuluje jej neslabičná časť, do oblasti, kde sa tvorí jej slabičná zložka. Ide o plynulý a „hladký" pohyb jazyka. Podľa posunu jazyka, ktorý sa realizuje v príslušnej oblasti ústnej dutiny, v slovenčine rozlišujeme diftong: predný [*ĭe*], zadný [*ŭo*], vysoký [*ĭu*] a stredný [*ĭa*]. Artikulačná charakteristika jednotlivých dvojhlások sa odvodzuje zo spoločnej artikulačnej zóny pri ich tvorení. Napr. pri dvojhláske [*ĭe*] jazyk prechádza z *i*-ovej oblasti do *e*-ovej oblasti, teda z vysokej prednej časti do prednej prostrednej. Na pozadí spoločnej „prienikovej" oblasti sa uvedený diftong charakterizuje ako predný (podrobnejšie Ondruš – Sabol, 1984, s. 88).

Za nekorektnú zvukovú realizáciu dvojhlások (často spôsobovanú vplyvom teritoriálnych a sociálnych dialektov alebo ortofonicky nesprávnym návykom) pokladáme výslovnosť:

a) s redukciou neslabičnej časti diftongu: [*možem*], [*d,et,a*], správne [*mŭožem*], [*d,ĭet,a*];
b) [*j*], resp. [*v*] namiesto neslabičných prvkov [***ĭ(e)***], resp. [***ŭ(o)***]: [*krjeda*], [*skvor*], správne: [*krĭeda*], [*skŭor*];
c) heterosylabickú, t. j. realizáciu dvoch slabičných prvkov [iɔe iɔa iɔu uɔo] namiesto zoskupenia neslabičnej a slabičnej zložky: [*kuɔon,*], správne: [*kŭon,*];
d) nefunkčné predlžovanie slabičnej časti diftongu: [*čĭa:ra*], [*spĭe:vat,*], správne: [*čĭara*], [*spĭevat,*].

Keďže diftongy, ako aj krátke a dlhé vokály, majú na úrovni fonémy fonologicko-dištinktívnu schopnosť, t. j. rozlišujú významy slov a tvarov [*prĭexot/d*] – [*prexot/d*], ich korektná zvuková realizácia je očakávaná predovšetkým zo strany tých hovoriacich, ktorí jazyk využívajú ako pracovný nástroj v oficiálnej a verejnej sfére.

3. HIÁTOVÉ SPOJENIA

V cudzích a prevzatých slovách (*flexia, diapazón, biológia*) sa často vyskytujú spojenia dvoch vokalických prvkov, ktoré sú na rozdiel od dvojhlások heterosylabické (rôznoslabičné), t. j. tvoria jadrá dvoch samostatných slabík. Takéto spojenie sa v porovnaní s diftongmi zvukovo realizuje inak. Prvá slabičná časť hiátu je vyslovená nie ako polovokál, ale ako neoslabený zvučný vokál s najvyšším stupňom sonority. Porovnajte výslovnosť slova *kopia* a *kópia*: [*kopĭa*] a [*ko:piɔa*]. Kým slovo *kopia* (vo význame – hromadia) s diftongom je dvojslabičné, tak slovo *kópia* (vo význame – druhý exemplár) s hiátom je trojslabičné. Aj keď sa samohláskové spojenia vyskytujú dominantne v cudzích a prevzatých slovách neznamená to, že sa nemôžu vyskytnúť v slovách domáceho pôvodu. Ide najmä o prípady na morfematických hraniciach, keď sa súčasne napr. prefixálna morféma končí a koreňová morféma začína na vokál (*pr**eɔo**bliecť, n**aɔu**čiť, p**oɔu**pratovať, veľk**oɔo**bchod*).

Neadekvátna je zvuková realizácia hiátu:

a) s diftongickou výslovnosťou [*organiza:cĭa*], správne: [*organiza:ciʒa*];
b) s vkladaním intervokalického *j* [*bijolo:gija*], správne: [*biʒolo:giʒa*].

Hiáty ako indikátory slov cudzieho pôvodu sa časom, vyššou frekvenciou používania uvedeného slova s takýmto herosylabickým spojením, môžu diftongizovať. Prebieha tak postupný proces zdomácňovania, proces adaptácie daného cudzieho slova na zvukovej úrovni (pôvodne [*paciʒent*], dnes už [*pacĭent*].

P R E C V I Č U J E M E

1. Uvedené skupiny slov dôsledne vyslovujte:
dlhý – dĺžka – dĺžeň – dlžný – dlžoba
kŕkať – krmivo – kŕmiť – kŕdeľ
trnkový – tŕňový – trvanlivosť – tŕstie
fŕkať – frknúť – fŕkanie – frkot
pŕhlivý – pŕhliť – pŕhľava – prchať – prchavý
klbko – klbkový – kĺb – kĺbový
vŕzgať – vrzgnúť – vrzgot – vŕzganie
hlbočina – hĺbka – hlbina – hĺbiť
kŕč – kŕčový – kŕčovito – krk – krčný – kŕčok
trs – trsť – tŕstie – trstenica

2. Od uvedených substantív utvorte a vyslovte tvar v genitíve plurálu:
vlna, črta, slnce, plnka, brva, brvno, blcha, prsia, srna, trhlina

3. Uvedený text prečítajte v súlade s výslovnostnou normou, dodržiavajte dĺžku nositeľov slabičnosti a pozorujte, v ktorých prípadoch sa neuplatňuje tzv. zákon o rytmickom krátení:
V Ústí nad Labem sa na jeseň, keď dedko oslavoval narodeniny, stretávala celá naša rodina. Deti sa hrávali s bársčím, rady sa váľali a skrývali v lístí na dvore. Keď pršalo, z kôlní sa ozýval smiech. Neraz sa z nich vykľuli aj tvorcovia príležitostných básní. Viac ráz sa aj pohašterili, ale ich kohútí boj, ako ho nazývala babka, sa vždy skončil priaznivo pre všetky strany.

4. Dvojice slov korektne prečítajte a ich uplatnením v krátkych vetách, prípadne v slovných spojeniach sémanticky od seba odlíšte:
krík – krik, plávky – plavky, orgán – organ, bábky – babky, báza – baza, svojím – svojim, kúra – kura, rád – rad, lúky – luky, méta – mäta, píla – pila, hráčka – hračka, výplň – vyplň, túha – tuha, súd – sud, múky – muky, túžiť – tužiť, práčka – pračka, prechod – priechod, vysať – vysiať, prehľadný – priehľadný, rasa – riasa, preliv – prieliv

5. Uvedený text pozorne prečítajte a vypíšte osobitne slová s hiátmi a osobitne slová s diftongmi. V skupine slov s hiátmi nájdite lexikálne prostriedky domáceho pôvodu a sledujte, na akom mieste sa vokalické zoskupenia nachádzajú.

Rozum, iracionalita, hranice dialógu...

Má dialóg svoje hranice? Sú hranice, za ktorými sa už rozumne diskutovať nedá? A čo robiť v takejto situácii? Premýšľam nad týmito otázkami, pretože z mnohých strán sa ozýva, že sme sa ocitli na rozhraní rozumu a iracionalizmu, že nárast vášní spôsobuje, že niet miesta pre rozumné argumenty, pre kritickú reflexiu vo viacerých oblastiach života, pri viacerých témach, ktoré nás trápia. Máme obavu z vášní, ktoré sa môžu stať nekontrolovanými, pretože skúsenosti historické, politické i osobné nám hovoria, že vášeň je príčinou mnohých zločinov, bolesti a utrpenia. Mnohí sú preto presvedčení, že vášeň do politiky, a teda i do verejného života nepatrí. Na druhej strane, ako niečo robiť naozaj dobre, ak vám pre vec chýba zanietenie a priam i vášeň? Ďalší navrhujú v takejto situácii prestať viesť dialóg, nediskutovať. Čo s touto dilemou? Zrejme potrebujeme držať vášne na uzde, mať ich pevne vo svojich rukách tak ako Platónov vozataj symbolizujúci rozum a držiaci v rukách opraty dvoch koní – vášní či pudov na jednej strane a citov alebo emócií na strane druhej. Čo však, ak je vášeň sama sebe paňou, ak sú naše vášne neovládateľné, ak sa nám nedostalo citovej výchovy, ak sme neboli vedení k tomu, aby sme sa tešili z dobrého – alebo slovami Aristotela: aby pre nás dobré a cnostné bolo aj príjemným a potešujúcim – a rozum je slabý, lebo mu chýbalo cvičenie v zručnostiach kritického myslenia, alebo osamotený a jeho hlas sa stráca v rozbúrenom mori vzplanuvších vášní...? Spoločnosť, ktorej záleží na tom, aby bola demokratickou, nemôže v skutočnosti rezignovať na neustálu diskusiu, na dialóg a ani na vyjednávanie, ktoré je jeho súčasťou. A práve preto nemôže ignorovať ani úlohu emócií a vášní v dialogických procesoch. Racionálna argumentácia je len jednou – hoci významnou – zo súčastí kultúry dialógu, ktorá musí byť pre každú demokratickú spoločnosť kľúčovou. Schopnosť racionálne myslieť, rozumieť a komunikovať sa však musí spájať s kultivovanou emocionalitou, pretože práve tá sa podieľa na formovaní postojov, hodnôt a princípov. Kultivované, formované city by mali byť kompasom, ktorý drží vo svojich rukách rozum, a vášeň by mala byť energiou poháňajúcou rozum k tomu, čo je dobré.

(Jesenková, A.: *Myšlienky na dnes*; odzneli v Rádiu Regina Východ 2. 10. 2016)

6. V súlade s ortoepickou normou vyslovujte dvojice, resp. trojice slov:

viadukt – viac, viazač	*duo – dôsledne, dôvetok*
someliér – pranier	*dialýza – diabol*
fuksia – kosia	*diéta – dieťa, dielo*
nátrium – včeliu	*ôsmy – vôkol – v ôsmej*
provízia – vozia, ziapať	*piano – piatak, topia*
médiá – vedia	*biliard – sedliak*
apatia – šramotia	*eucharistia – euro*
alias – liaheň	*pneuservis – leukocit*
kaviár – kaviareň	*kazuistika – kauzálny*
aurum – automobil	*fiasko – fiaker*
valeriána – riava	*dioptrie – zotrie*

7. Podčiarknite slová s heterosylabickými spojeniami:
kiosk, siesta, zákulisie, hygiena, kiahne, Sicília, halier, biometria, pacient, pamiatkar, dualizmus, oceliareň, doučovací, dôstojný, minerálie, priestor, miazga, hieroglyf, Bohémia, manipulácia, fotoaparát, demagógia, pietny, réžia, disharmónia, hiát, úskalie, zaostať, farmaceut, família, zaimponovať

8. V ktorých z prípadov došlo k tzv. diftongizácii hiátov?
fialka, priebeh, socializmus, klient, hierarchia, fašiangy, Vianoce, inžinier, pliaga, triaška, kliesniť, plagiát, bielok, siamské, filantropia

9. Od uvedených substantív vytvorte genitív plurálu:
moderátorka, výtvarníčka, pacientka, redaktorka, farmárka, študentka, robotníčka, dramaturgička, šálka, konvalinka, kľučka, blúzka, kaderníčka

10. Skorigujte dĺžku v uvedených slovách a správne ich zvukovo realizujte:
v koalicii, pavučie siete, ísť slimáčim tempom, trstie a chrastie, motýlie krídlá, upirí bozk, vyrobené z bavlnených textílii, šum lístia z veľkých bielých magnólií, tisícročných tradícii, bez krokodílich sĺz, enciánova farba, hrôzostrašný býčí dupot, o počiatočných štádiach, zapýrení tinedžeri, liščimi brlohmi, vybrané slovenské lýceá, niektoré z Hviezdoslavovych básni, svieži vánok, v krásnych alegóriach, mliekárenské výrobky, z mnohých personifikácií, na fotografií, z týchto

akcii, v tejto inštrukcii, zo syrární, otcové fotografie, supí zobák, v komunikácií, naše papierníctvo, podvýživený Afričan, nežiadúce liečebné účinky, tisícnasobne to opakoval

11. Vyslovujte slová a sledujte, v ktorých prípadoch ide o tautosylabickú a v ktorých o heterosylabickú výslovnosť:

kauza, detail, mozaika, tautológia, auditórium, neurologický, triumfálny, trauma, tajga, bauxit, krov, paušálne, medaila, kazuistika, neurčitok, dávka, autorizácia, kraul, pozauna, poukaz, heroizmus, sejba, incipient, klientela, inaugurácia, klauniáda

U V A Ž U J E M E

Námety a úlohy na diskusiu:

A. V konkrétnych komunikátoch (v moderátorskych a redaktorských vstupoch spravodajských relácií minimálne na dvoch diferencovaných televíznych staniciach) sledujte realizáciu krátkych a dlhých vokálov. V ktorých prípadoch (aj s ohľadom na typ média, respondenta, jeho pôvod) a na akých miestach v rámci slova na pozadí celej výpovede dochádza najčastejšie k skracovaniu dlhých vokálov? Ako by ste zdôvodnili zistené skutočnosti?

B. Pozorujte reč slovenskej vyslanej redaktorky RTVS v Prahe. Sledujte, v čom je jej prejav odlišný od prejavu rodených Slovákov žijúcich na Slovensku.

C. Vo svojom okolí zrealizujte malý sociolingvistický prieskum (s uvedením veku, sociálneho zaradenia a teritoriálnej identifikácie respondenta), v ktorom overíte výslovnosť slova *Mária*, ako aj slov *reuma, autor, Európa* a jeho derivátov. Porovnajte výsledky výskumu so zvukovou podobou v PSV. Aký je vzťah medzi zvukovou a písanou podobou slova *reuma a Európa* v slovenčine a v češtine?

D. Ako sa nazýva proces, pri ktorom sa pôvodný hiát v cudzom slove diftongizuje?

E. Interpretujte konštatovanie: *„Diftongizácia vokalických skupín predstavuje jeden z adaptačných mechanizmov pri preberaní lexém z iných jazykov, pričom tento mechanizmus je procesuálnej povahy, t. j. hranice medzi jednotlivými stupňami adaptácie sú prirodzene priepustné“* (Sokolová – Ivanová – Jarošová, 2008, s. 282). Uvažujte nad slovami, pri realizácii ktorých aktuálne dochádza k diftongizácii hiátu.

F. V priebehu trojtýždňového počúvania relácií na rozhlasových staniciach (verejnoprávnej aj komerčných) zaznamenávajte slová so zvukovou realizáciou *ä.* Vyhodnoťte jeho frekvenciu a uplatnenie s ohľadom na komunikačnú situáciu.

G. Výnimky z rytmického krátenia typu *lístie, páví, hospodárstiev, súdia, zmúdrieť*... sú na rovnakej úrovni ako v školskej praxi často označované výnimky typu *zásielka, súčiastka, párkrát.* Ak nie, v čom spočíva rozdiel medzi nimi?

H. V komparácii so zmenami v pravopisnej kodifikácii (porov. PSP 1991, 1998), ktoré sa uskutočnili v súvislosti s redukciou výnimiek z rytmického krátenia,

sledujte zvukovú realizáciu slov typu *bábkar, rozprávkar, mliekar, pamiatkar* a ich derivátov. Porovnajte ich so živou rečovou praxou. Utvorte vzťahové adjektívum od slova *bábkar*, *pamiatkar* a pri jeho skloňovaní pozorujte gramatické prípony. Zároveň overte, ako sú v lexikografických prácach (Krátky slovník slovenského jazyka, ďalej KSSJ; Slovník súčasného slovenského jazyka, ďalej SSSJ) zachytené slová tohto typu.

I. Svoje zistenia interpretujte aj v súvislosti s výkladom Ľ. Ďuroviča *O rytmickom zákone ešte raz* (Slovenská reč, 73, 2008).

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z uvedeného textu:

Táto kniha nemá ambíciu mapovať emancipačné aktivity slovenských spisovateliek (napokon, v poslednom čase vyšli o tejto téme špeciálne historiografické práce), ale predstaviť Šoltésovú, Vansovú a Timravu v kontexte kultúrnoumeleckého diania na Slovensku, ako aj v navzájom sa umocňujúcich aktivitách. Spoločným menovateľom úsilia týchto troch priateliek je ich pôsobenie na poli literatúry; nahliadnutie do ich súkromia prostredníctvom ukážok vzájomnej korešpondencie a fotodokumentácie dokazuje, ako úzko boli prepojené ich životy. Podstatný je však efekt tohto epištolárneho prepojenia – a tým bola dôležitosť priateľskej a kolegiálnej terapie zoči-voči nepochopeniu a prekážkam.
(Mikulová ed., 2015, s. 9)

1. Heterosylabickosť je vlastnosťou ..... .
2. Zákon o rytmickom krátení sa neuplatňuje v genitíve plurálu pri substantívach ..... rodu, ktoré patria k skloňovaciemu typu (vzoru) ..... .
3. V uvedenom texte je hiátové spojenie vo vnútri slova prítomné v prípadoch ..... .
4. Spojenie *vzájomnej korešpondencie a fotodokumentácie* je správne pretranskribované:
   a) [vza:jomnej korešpondenciɔ̆e a fotodokumenta:ciɔ̆e]
   b) [vza:jomnej korešpondencĭe a fotodokumenta:cĭe]
   c) [wza:jomneĭ korešpondencĭe a fotodokumenta:cĭe]
   d) [wza:jomneĭ korešpondenciɔ̆e a fotodokumenta:ciɔ̆e]
5. Zákon o rytmickom krátení sa realizuje v slovách:
   a) epištolárneho
   b) prekážkam

c) diania

d) úsilia

6. V uvedenom texte sa nachádza 4/5/6/7 slov s hiátovým spojením vo finálnej pozícii.

7. Identifikujte slová s tautosylabickými komplexmi:

a) špeciálne, terapie

b) historiografické, nahliadnutie

c) priateľskej, súkromia

d) nepochopeniu, kolegiálnej

III. ORTOEPICKÉ JAVY PRI KONSONANTOCH

Konsonanty akusticky charakterizované ako šumy vznikajúce v mieste prekážky, ktorá môže vzniknúť na akomkoľvek mieste rečového traktu, sú na rozdiel od vokálov nesonantickými prvkami. Netvoria jadrá slabík, ale ich okraje. Zvuková realizácia niektorých konsonantických foném závisí práve od ich postavenia v slabike, či konsonant je v pozícii pred vokálom, v tzv. presonantickom postavení, alebo nasleduje po ňom, a teda je v tzv. postsonantickom postavení. Slová v plynulom toku reči sú tvorené v časovej následnosti radenými zvukmi a v nich, ako naznačuje frekvenčné zastúpenie konsonantov a vokálov v slovenčine, často (z hľadiska výslovnosti najmä v mediálnej/intersonantickej pozícii lexém) vedľa seba stoja viaceré konsonanty s diferencovanými či identickými vlastnosťami (napr. *-nn-* , *-žs-*, *-ds-*, *-šs-*, *-zsk-*) alebo v rámci slabiky také kombinácie konsonantických a vokalických zvukov (napr. *de*, *nie*), ktoré sa v priebehu ústne realizovaných prejavov v dôsledku fonologických procesov menia aj na úrovni segmentov (hlások/fón) reči.

1. ARTIKULAČNÁ ASIMILÁCIA (PODĽA MIESTA A SPÔSOBU ARTIKULÁCIE)

Pri korektnej výslovnosti zvukových prostriedkov sú niektoré segmentálne prvky na úrovni hlásky (fóny) realizované v rečovom kontinuu v závislosti od toho, v akom fónickom okolí sa nachádzajú. V takýchto prípadoch sa mení ich miesto a spôsob tvorenia. Napr. [n] ako najfrekventovanejší a základný variant fonémy /n/ v slove *noha*, *Monika*, *ponuka* sa tvorí na predných ďasnách záverovým spôsobom, ale [ŋ] v slovách *špongia*, *sánka*, *vínko*, *song* sa síce tvorí rovnako záverovým spôsobom, no už na mäkkom podnebí. V slovách *bronchiálny* sa [ɲ] realizuje na mäkkom podnebí, ale s utvorením úžiny a v slovách *dánsky*, *inžinier*, *insitný* sa [n̪] tvorí na rovnakom mieste ako základný variant na predných (prípadne zadných ďasnách), no s utvorením úžiny.

Ide o tzv. artikulačnú asimiláciu, t. j. artikulátory hovoriaceho sa pri výslovnosti uvedených zvukov prispôsobujú miestu a spôsobu tvorenia nasledujúcej

hlásky, teda [ŋ] je mäkkopodnebné záverové preto, lebo stojí pred mäkkopodnebnou záverovou spoluhláskou *k* (*g*). Uvedené zvukové zoskupenia *-nk-*, *-ng-* sú v rámci slova a tvaru radené vedľa seba a majú tak rovnaké miesto aj spôsob tvorenia.

Fm **fonéma**	F **fóna** (hláska)	Miesto a spôsob artikulácie	Príklady
/n/	[n]	predoďasnová záverová	[*nos, kuna, melo:n*]
/n/	[ŋ]	mäkkopodnebná záverová	[*zmeŋka, riŋg/k*]
/n/	[ʜ]	mäkkopodnebná úžinová	[*melaʜxo:liƶa*]
/n/	[n̯]	predoďasnová úžinová	[*fi: n̯ski, foren̯zni:*] [*in̯žin,ĭer*]

Asimilácii tohto typu (podľa miesta a spôsobu artikulácie) podlieha aj nosová spoluhláska *m* v pozícii pred pernozubnými spoluhláskami *v, f*. Na rozdiel od základného variantu [m], ktorý sa tvorí záverovo na perách (*mamka, mediálny, kompromis*), hláska [m̪] je pernozubná úžinová (*amfóra*).

Fm **fonéma**	F **fóna**	Miesto a spôsob artikulácie	Príklady
/m/	[m]	pernoperná záverová	[*mačka, minorita, komi:n*]
/m/	[m̪]	pernozubná úžinová	[*am̪fiteƶa:ter*]

Za artikulačnú asimiláciu sa už nepokladá výslovnosť spoluhlásky *n* pred pernicou *b* vo vnútri slov. Namiesto *n* sa v uvedených prípadoch zvukovo realizuje hláska [m], napr.: klenba [*kl,emba*], hanba [*hamba*], čo je výsledkom neutralizácie fonologického protikladu ostrosť – neostrosť (podrobne Sabol, 1989, s. 164 – 165).

2. VÝSLOVNOSŤ SPOLUHLÁSKY *J*

Sonórny tvrdopodnebný úžinový konsonant /*j*/ sa nevyslovuje vo všetkých postaveniach rovnako. Jeho zvuková podoba na úrovni hlásky (fóny) sa diferencuje v závislosti od toho, či sa vyskytuje na začiatku slabiky (v presonantickej pozícii) alebo na jej konci (v postsonantickej pozícii). V presonantickom postavení sa zvukovo realizuje ako [j]: *[jama, maja:k, pr̥voma:jovi:, tvoje],* v postsonantickom postavení ako (neslabičné) [ĭ]: *[troĭka, ma:ĭ, kraĭski:, tvoĭ, za:ĭst,].* Osobitným prípadom je pozícia spoluhlásky /*j*/,

- keď sa pred ňou alebo za ňou v písanej podobe vyskytuje graféma i (y): *študijný, Ázijčan*,
- keď je v dvojčlennej spoluhláskovej skupine druhým konsonantom stojacim pred vokálom (sonantou): *zjesť, zjavenie.*

V uvedených prípadoch sa pripúšťa variantná výslovnosť [j/ĭ]: *[študiĭ/jni:, a:ziĭ/jčan; zj/ĭest, zj/ĭaven,ĭe].*

3. VÝSLOVNOSŤ SPOLUHLÁSKY *V*

Pernozubné (labiodentálne) úžinové /*v*/ sa zvukovo realizuje v závislosti od pozície, v ktorej sa daný zvuk v lexéme nachádza. Jeho špecifikum spočíva v tom, že sa raz správa ako (1) sonórny nepárový konsonant [v] a inokedy ako (2) párový šumový prvok [w], ktorý je súčasťou korelácie znelosť/neznelosť a patrí tak k znelým párovým konsonantom (*b d ď g dz dž z ž h v*).

1. V závislosti od pozície v slabike sa zvukovo realizuje:
   - v presonantickom postavení (na začiatku slabiky) pred vokálom alebo sonórnym konsonantom ako [v]: *[voda, ma:va, vlak, vrana, povetrĭe]*;
   - v postsonantickom postavení (na konci slabiky) ako pernoperné [ŭ]: *[žerĭaŭ, praŭda, pṛŭki]*;
   - v postavení pred sonórnou spoluhláskou *n, ň, l, ľ* sa */v/* môže realizovať variantne [ŭ/v]: *[paŭ/vlač, roŭ/vni:, tra: ŭ/vn,ik, poŭ/vras].*
2. V postavení pred znelou šumovou spoluhláskou sa /v/ správa ako párový konsonant [w]: *[wd,aka, wbiju:, wzdux/h, wzbu:ra, w‿zime, w‿brat,islave].*
   - Keď konsonant /*v*/ stojí pred neznelou spoluhláskou a na príslušnom mieste dochádza k znelostnej asimilácii, /*v*/ sa mení na svoj neznelý protiklad *[fčĭelka, fpil‿sa, fst,ax/h, fskipel, f‿tere:n,e, f‿pari:ži].* Rovnako platí aj opačný prípad, keď sa /*f*/ v pozícii pred znelou spoluhláskou mení na svoj znelý pendant *[še:wdirigent].*

P R E C V I Č U J E M E

1. Pozorujte rozdiel v zvukovej realizácii fonémy /n/ a /m/ pri výslovnosti uvedených slov a slovných spojení. Po prečítaní foneticky pretranskribujte:
bankové konto, kratulinký polnočný song, myšlienkový konštrukt, instantný puding, bronchitída, fondánové salónky, tatranské končiare, pinpongový tréning, medzinárodný tranzit, nasušené bylinky, malá amfora na vínko, malebné dedinky, Dánsko, Fínsko a Nórsko, módne dámske podkolienky, lanský rok, pánske viazanky, bonbón, slovenské tango, abnormálne monštrum, milánsky monsignor, materinské znamienko, tromf, inštitucionálny, účinky výživových doplnkov, marketing, inkubátor, insolventnosť, infúzny roztok, Istanbul

2. Uvedené slová a slovné spojenia vyslovujte a transkribujte v súlade s ortoepickou normou:
príjemný zovňajšok, pojednávanie na krajskom súde, rojnica vojakov, prijímatelia a objednávatelia, jednoduché objasnenie, opakujte najnáročnejšie slová, čipková krajka na ľudovom kroji, hrejivá jesenná atmosféra, stoj a daj prednosť, kujú plány, dvojica dvojníkov, dvojjazyčný preklad, jeden pojašený rojko, olejčeky do kúpeľa, olejová masáž, projekt na nový vodojem, rozvojové krajiny, dvojnásobný ujo, jednotlivé dejstvá divadelnej hry, jej jubileum, na majálese jasali, dvaja prajní ľudia, hokejisti na bojisku, subjekt a objekt, hocijaký plán je lepší ako nijaký, jazerá a iné stojaté vody

3. V uvedených dvojiciach slov porovnajte ich výslovnostnú podobu. Uveďte a zdôvodnite, v ktorých prípadoch môže byť zvuková realizácia variantná a v ktorých musí byť jednoznačná:
vyjednávač – zjednávač, vyjesť – zjesť, príjemný – zjemniť, výjazd – zjazd, vyjem – vyjdem, kyjak – líbyjský, kyjanica – kyj, prežijú – režijný, dojímavý – príjmový, prijať – rozjímať, odvijem – zjazvím, smerodajný – tvrdošijný, jubilejný – študijný

4. V uvedených spojeniach na základe sluchovej percepcie pozorujte, či sa /v/ vyslovuje rozdielne v prípadoch, keď sa správa ako nepárový sonórny a keď sa správa ako párový šumový konsonant:

vodovod, vdova, vdych, vŕtať, vysávač, nová ustanovizeň, vbehnúť, vládny, vzrast, prievan

5. Uvedené slovné spojenia prečítajte v súlade s ortoepickou normou a následne ich pretranskribujte:
v druhom vreci, pracovné rukavice, ledva sa vliekol, letná slávnosť, slivky na lekvár, odpočíva v záhradnom altánku, spisovná výslovnosť, dávno sa už vzdal, v Bystrici vystúpil pred stovkami divákov, vdýchol doňho život, anglická kráľovná, pokojamilovný človek

6. Pretranskribujte a identifikujte miesta znelostnej asimilácie, zároveň posúďte, kde sa /v/ správa ako párový šumový a kde ako nepárový sonórny konsonant:
v štvrtom ročníku, vpád, šéfredaktor, Jozef Gregor Tajovský, gróf Beňovský, Puf a Paf, krov strechy, obrovská stavba, vždy včas vložil vklad, hlavný vchod, noví stravníci, povstanie, pravda víťazí, v divadelnej budove, bez slov, negatívny výsledok, rovnosť národov, vzťahy a súvislosti medzi prvkami, chrupka u mužov, krok vpred a dva kroky vzad, zemský povrch, v rečovom prejave, stovky bojovníkov, folklórne vystúpenia v kaštieli, slovné hračky, v tiráži, vzbura roľníkov, vtom sa ozval, objavný výsledok

7. V uvedených slovách pozorujte zvukovú realizáciu *[v]* s ohľadom na ich slabičnú segmentáciu:
intenzívny, závdavok, povzdych, návšteva, zavše, zavďačiť sa, povzbudivý, povstanie, povrázok, pokrvný, zavlažovanie, kočovník, žiaruvzdorný, povkladať, návleky

8. Z uvedeného textu vypíšte a následne v súlade s ortoepickou normou pretranskribujte slová s fonémou /v/ vo všetkých pozíciách (v presonantickej, postsonantickej, pred šumovým aj pred sonórnym konsonantom). Zvukovú realizáciu zdôvodnite.
... o uznaní
Psychológovia a antropológovia tvrdia, že každý človek potrebuje uznanie, každý po ňom túži, každý sa ho snaží získať. Bez uznania trpíme, pociťujeme krivdu,

nespravodlivosť a v dlhodobom horizonte sa nahromadený nedostatok alebo úplná neprítomnosť uznania môže pretaviť do rôznych individuálnych patológií – chorôb tela i duše. Individuálne patológie sa potom môžu zas stať ohniskom sociálnych patologických javov. V čom však spočíva také uznanie? Čo to je – čo tak veľmi všetci potrebujeme? Už skutočnosť, že pre druhých nie som vzduch, že si ma všímajú, že sa mi pozdravia, že sa zaujímajú o moje pocity, o to, ako žijem, aké mám postoje v konkrétnych situáciách, aké mám potreby, čo ma teší a čo ma trápi, čo ma hnevá a čo ma nadchýna, a teda záujem okolia – je prejavom a formou uznania. Naopak, ľahostajnosť a nevšímavosť bude spôsobovať jeho nedostatok. Ak na nás a naše potreby nie je nikto zvedavý, je to ako keby sme už ani neboli na svete, neboli medzi živými. Každý z nás tiež potrebuje pochvalu: keď sa nám niečo podarí, keď niečo zvládneme, keď niečo urobíme správne. Vtedy rastieme ako rastlinka, o ktorú je dobre postarané. Túžime tiež po pochopení a porozumení, po stotožnení sa s nami – potrebujeme zažiť pocit intenzívneho prijatia, súhlasu, spojenia s druhými ľuďmi buď preto, že súhlasia s naším názorom, alebo preto, že sa jednoducho navzájom veľmi podobáme a máme toho veľa spoločného, alebo len preto, že ktosi iný, než sme my sami, zdieľa ten istý postoj, presvedčenie alebo pocit. Vďaka tomu máme možnosť zažiť spojenie so svetom a prekonať pocit osamelosti, odcudzenia a, naopak, zažiť pocit súnaležitosti. Potrebujeme ale i obdiv, pretože sme – a to každý z nás – v niečom jedineční. Potrebujeme vidieť v očiach druhých ten pozitívny úžas a údiv z toho, že pred nimi či zoči-voči nim stojí jedinečná samostatná bytosť, odlišujúca sa od nich, ale pritom túžiaca po ich rešpekte. A rešpekt je dôležitou a nevyhnutnou súčasťou uznania a nemožno ho len tak zjednodušene zredukovať na „ži a nechaj žiť". Rešpekt skôr znamená citlivý, vnímavý a starostlivý prístup k druhému s jeho odlišnosťami a zvláštnosťami. Každé pristúpenie k druhému človeku, pristúpenie ľudí k sebe navzájom v sebe nesie možnosť zmeny. Dotyk iných ľudí nás mení. Dávať si uznanie potom znamená dotýkať sa s citom a ohľaduplne.

(Jesenková, A.: *Myšlienky na dnes*; odzneli v Rádiu Regina Východ 21. 8. 2016)

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z pozorne prečítaného uvedeného textu:

„Práca je hotová, ale nie k mojej spokojnosti. [...]. Posielam vám ju síce, ale – nie – nemôžem Vám to poslať, bojím sa oprávnenej kritiky. Pán Vlček tak mi dodal, že už ťažko mi napísať niečo, na čo by on nemal poznámku, že motív vzatý je z marlittovských románov, alebo pravý opak toho, keď tvrdí, že všetko, čo napísala som, „musela som prežiť“. To i Dostojevskému môže potom navrhnúť, že on, nie Raskolnikov zabil Jelizavetu a jej úžernícku sestru, poneváč to tak verne opisuje, že nemôžem ináč, než myslieť, že podrobnosti hnusnej vraždy nemôže opísať iný než vrah.

Škoda, ja som nemecké romány od rokov a rokov nečítala len preto, aby mi nebolo vyčítané, že stade čerpám svoje motívy. Aby som sa zdokonaľovala v čistom slavianskom slohu, dala som si doniesť knihy ruské [...] – a hľa, výsledok zase ten istý: chudinka, nebohá Marlittka trpí za hriechy páchané nepatrnou, nenadanou jej sestrou.“

(Cviková – Juráňová, 2011, s. 313)

1. Fonéma /j/ sa v presonantickej pozícii, t. j. v pozícii....., zvukovo realizuje ako ..... v týchto slovách z textu: .....
   .....
2. Fonéma /v/ sa v postsonantickej pozícii, t. j. v pozícii ....., realizuje ako ..... v týchto slovách z textu .....
   .....
3. Variantná výslovnosť /v/ je prípustná v pozícii ..... v slovách:
   a) rokov, Vlček
   b) oprávnenej
   c) motívy
   d) Raskolnikov

4. V slovách *on, navrhnúť, hnusnej* sa /n/ vyslovuje ako hláska
   a) mäkkopodnebná úžinová
   b) predoďasnová úžinová
   c) predoďasnová záverová
   d) mäkkopodnebná záverová
5. Spojenie *k mojej spokojnosti* sa korektne vyslovuje:
   a) [k‿mojeĭ‿spokojnost,i]
   b) [k‿mojej‿spokojnost,i]
   c) [g‿mojeĭ‿spokoĭ/jnost,i]
   d) [g‿mojeĭ‿spokoĭnost,i]
6. Predoďasnové úžinové *n* sa zvukovo realizuje v slovách .....
   .....
7. Ako šumový konsonant sa fonéma /v/ správa v slove .....
   .....

4. ZNELOSTNÁ ASIMILÁCIA

Zvukový proces, ktorý prebieha v súvislej reči na úrovni hlásky (fóny), je v školskej praxi často zjednodušene označovaný ako spodobovanie.

Znelostná asimilácia je fónická zmena, pri ktorej sa hláska, resp. skupina hlások, prispôsobuje nasledujúcej hláske (teda „druhá“ hláska v poradí regresívne/spätne ovplyvňuje predchádzajúcu, prípadne predchádzajúce hlásky).

V školskej praxi sa často zjednodušene, nepresne uvádza, že je to proces, pri ktorom sa jedna spoluhláska prispôsobuje druhej spoluhláske. Platí to len čiastočne, lebo aj iná hláska ako konsonant môže – za predpokladu, že sa na príslušnom mieste stretávajú s ohľadom na zvučnosť dve rozdielne hlásky – spôsobovať uvedenú zmenu.

Znelostnej asimilácii podliehajú len párové šumové spoluhlásky:

znelé konsonanty *b d ď z ž dz dž g h v* a ich neznelé protiklady *p t ť s š c č k ch f*, no uvedený proces môžu spôsobovať aj nepárové sonóry *m n ň l ľ r j v* a aj vokály (monoftongy či diftong *ô*) v prípade, ak na príslušnom mieste spätne pôsobia na neznelý šumový segment/neznelé šumové segmenty:

rok hudby	*[ro**g**ʇhudbi]*
klásť dôraz	*[kla:**zd,**ʇdŭoras/z]*
žiak ôsmeho ročníka	*[žĭa**g**ʇŭosmehoʇročn,i:ka]*
dnes a zajtra	*[dn,ezʇaʇzaĭtra]*
päť rokov	*[pe/ä**d,**ʇrokoŭ]*
rast miezd	*[ra**zd,**ʇmĭest/zd].*

Prispôsobovanie sa jednej hlásky druhej prebieha vtedy, ak sa na príslušnom mieste stretávajú dve odlišné hlásky podľa vlastnosti znelosť/neznelosť. Najvyšší stupeň zvučnosti majú vokály, pretože pri ich tvorení sú rezonačné dutiny otvorené a hlasivky pravidelne kmitajú, v dôsledku čoho vzniká tón. Zvučnými sú aj nepárové sonórne konsonanty, ktoré majú v akustickom spektre prítomnú tónovú zložku, ako aj párové znelé šumové konsonanty, pri ktorých hlasivky len nepravidelne kmitajú. Neznelými sú len párové šumové konsonanty, pri ktorých hlasivky nekmitajú. Princípy znelostnej asimilácie nemožno absolutizovať, nie

pri každom stretnutí dvoch hlások rozdielnych s ohľadom na zvučnosť totiž dochádza k znelostnej asimilácii, preto je nevyhnutné poznať miesta realizácie uvedenej fónickej zmeny:

- **vo vnútri slova** (v prevažnej väčšine prípadov na morfematickej hranici) na mieste prvej až predposlednej fonémy v rámci slova (#F_1...F_{n-1}#):

a) na hranici medzi slovotvornou predponou a slovotvorným základom, resp. na hranici medzi slovotvorným základom a slovotvornou príponou:
pred – poludnie *[pre**t**poludn,ĭe]*
ceruz – ka *[ceru**s**ka]*
ob – chádz – ka *[o**p**xa:**c**ka]*

b) na hranici medzi dvoma slovotvornými základmi:
štvrť – rok *[štvṛ**d,**rok/g]*
kníh – tlačiar *[kn,i:**x**tlačĭar]*

c) vnútri slova bez morfematickej hranice (v uvedených prípadoch sa zvuky napr. *v* v slove *včera* a *k* v slove *kde* píšu podľa etymologického pravopisného princípu – podrobnejšie Sabol, 1989):
včera *[**f**čera]*
kde *[**g**d,**e**]*

V zásade k znelostnej asimilácii nedochádza vo vnútri slova (teda mimo uvedených morfematických hraníc pred samohláskami a sonórmi spoluhláskami), rovnako ani pred gramatickými príponami: *chrup, slnko, šéf-mi – [**x**rup, **s**ḷŋko, še:**f**mi]*

Výnimkou sú prípady, v ktorých sa aj napriek uvedenému princípu znelostná asimilácia realizuje:

– tvar pomocného slovesa byť v 1. osobe plurálu
sme *[**z**me]*
– imperatívny tvar slovies v 1. osobe plurálu
skúsme *[sku:**z**me]*
kúpme *[ku:**b**me]*
– tvar privlastňovacích zámen *náš, váš* v datíve singuláru (analogicky s tvarom v genitíve a v akuzatíve singuláru nášho)
nášmu *[na:**ž**mu]*
vášmu *[va:**ž**mu]*

- **na hranici dvoch slov** v kontinuálnej reči dochádza v dôsledku splývavej (viazanej) výslovnosti v spisovnej slovenčine k znelostnej asimilácii:

I.

a) keď sa stretáva znelá spoluhláska s neznelou spoluhláskou:
dub červený *[du**p**‿červeni:]*

b) keď sa znelý konsonant na konci slova v predpauzovom úseku (F_n#) asimiluje na svoj neznelý protiklad:
...sladký ako med. *[slatki:‿me**t**/]/*
...vlčí hlad. *[vl̩či:‿hla**t**/]*

II.

c) keď sa stretáva neznelá spoluhláska so šumovou znelou spoluhláskou:
vek žien *[ve**g**‿žĭen]*
študent gymnázia *[študen**d**‿gimna:zi͡ʒa]*

d) keď sa stretáva neznelá spoluhláska so sonórnou spoluhláskou:
moc médií *[mo**ʒ**‿me:di͡ʒi:]*
recept na dlhovekosť *[rece**bd**‿na‿dl̩hovekost,/zd,]*

e) keď sa stretáva neznelá spoluhláska so samohláskou:
otec a syn *[ot,e**ʒ**‿a‿sin]*
klásť odpor *[kla:**zd,**‿otpor]*

Výnimkami, keď sa na rozhraní slov nerealizuje znelostná asimilácia, sú spojenia predložiek s tvarmi osobných zámen:

Napr.: *s nami* ***[s‿nami]***
k vám ***[k‿va:m]***
so mnou ***[so‿mnoŭ]***
s ním ***[s‿n,i:m]***
ku mne ***[ku‿mn,e]***

V spojeniach predložiek s tvarmi iných typov zámen sa znelostná asimilácia uskutočňuje v súlade s pravidlami:

Napr.: *k našim* *[**g**‿našim]*
s mojím *[**z**‿moji:m]*
k jeho *[**g**‿jeho]*
z tej *[**s**‿teĭ]*
od seba *[**ot**‿seba]*

4.1. Vokalizácia predložiek

V rečovej praxi sa neraz stretávame s nesprávnym uplatnením predložiek nielen z funkčného, ale aj z formálneho hľadiska. Ide o prípady, keď sa neslabičné predložky (*s, z, k, v*) buď nadbytočne vokalizujú, alebo sa nevokalizujú, aj keď si to zvukový kontext vyžaduje. Vokalizácia predložky znamená pridanie vokálu k neslabičnej prepozícii (predložke) z výslovnostných dôvodov, aby sa expedientovi zjednodušila artikulácia a aby percipient ľahšie dekódoval text. K vokalizácii dochádza zväčša[3] v prípadoch, keď sa slovo po predložke (napr. *k*) rovnako začína na *k*, eventuálne na jeho znelý protiklad, alebo na konsonantické zoskupenie, ktorého súčasťou je spoluhláska *k* (*g*). Zvukovo sa takáto vokalizovaná podoba realizuje ako *[gu]* okrem prípadu, v ktorom ide o jej spojenie s osobným zámenom *[ku mn,e]*:

ku Karolovi	*[**gu**ᴗkarolovi]*
ku klavíru	*[**gu**ᴗklavi:ru]*
ku skladu	*[**gu**ᴗskladu]*
ku Grécku	*[**gu**ᴗgre:cku]*

Rovnako je to aj pri neslabičnej predložke *s*, ktorá sa v podobných – zvukovo záväzných – prípadoch musí vokalizovať a zvukovo sa realizuje ako *[zo]*, okrem prípadu *[soᴗmnoŭ]*:

so synom	*[**zo**ᴗsinom]*
so zľavami	*[**zo**ᴗzl,avami]*
so psom	*[**zo**ᴗpsom]*

4. 2. Výslovnosť spoluhlásky *h*

V rámci korelácie znelosť – neznelosť osobitnú pozíciu medzi dvojicami šumových konsonantov zaujíma pár /h/ – /x/. Jeho špecifikum spočíva v tom, že fonéma /h/ sa môže na úrovni fóny (hlásky) realizovať nielen ako [*h*], ale aj ako znelé *ch*, v transkripcii označované ako [*γ*]. Keďže pri artikulácii spoluhlásky *h* sa spotrebúva veľké množstvo výdychového prúdu, tak pri stretnutí dvoch takýchto identických spoluhlások na rozhraní slov sa v snahe zvukovo odlíšiť uvedené konsonanty odporúča na konci prvého slova vyslovovať znelé *ch* – [*γ*]:

3 Vokalizovaná podoba predložky *ku* sa okrem záväzných pozícií v porovnaní s vokalizovanými predložkami *vo*, *so*, *zo* používa voľnejšie (podrobnejšie pozri Sabol, 1966).

breh Hornádu [breγ͡horna:du]. V prípadoch, keď po spoluhláske *h* nasleduje iný znelý konsonant, tak sa pri zvukovej realizácii môže zvoliť jeden z variantov fonémy */h/*: breh Dunaja *[breγ/h͡dunaja]*. V prípade, že sa uvedený konsonant asimiluje, podlieha rovnakým zákonitostiam a princípom ako ostatných deväť dvojíc šumových spoluhlások: *breh Torysy [brex͡torisi]*.

Fm **fonéma**	F **fóna** (hláska)	Miesto a spôsob artikulácie fóny	Príklady
/h/	[h]	znelá hrtanová úžinová	[*hora/pohron,ĭe*]
/h/	[γ]	znelá mäkkopodnebná úžinová	[*breγ͡horna:du*]

P R E C V I Č U J E M E

1. Utvorte desať takých spojení slov z mediálnej oblasti, aby na ich rozhraní došlo k znelostnej asimilácii. V prvej pätici spojení, aby bol asimilovaný neznelý konsonant, v druhej pätici znelý konsonant.

2. Z uvedeného textu osobitne vypíšte prípady, keď na rozhraní slov dochádza k znelostnej asimilácii a *a)* zvučná hláska ovplyvňuje neznelú spoluhlásku, *b)* neznelá spoluhláska ovplyvňuje znelú spoluhlásku.

Na Slovensku je viac ako 23-tisíc mostov. Mnohé z nich sú technickými či historickými unikátmi, nielen tie cez Dunaj. Vzácne sú aj menej známe mosty. Niektoré ostávajú neobjavené.
BRATISLAVA. Zistiť presný počet mostov na Slovensku nie je jednoduché Podľa odborníka na mosty Petra Paulíka ich je viac ako 23-tisíc. Viaceré mosty patria medzi technické národné kultúrne pamiatky. Ako naznačujú „objav" kamenného mosta v Zalámanej doline pri Harmanci či aktivity nadšencov v Stakčíne pri obnovovaní úzkokoľajok, ich počet sa môže do budúcna rozšíriť. Dianie v hlavnom meste sa v posledných rokoch tiež točí okolo mostov.
Nedávno Bratislavský samosprávny kraj dokončil stavbu hraničného cyklomosta cez rieku Morava, kde sa diskusia krútila najmä okolo jeho pomenovania. Aktuálne prebieha rekonštrukcia Starého mosta. Medzitým sa ďalší bratislavský most s najväčším rozpätím na Slovensku (303 metrov) vrátil k svojmu pôvodnému menu Most SNP. Pred jedenástimi rokmi zas mali Bratislavčania možnosť vidieť unikátne divadlo – otočenie viac ako päťtisíctonového telesa mosta Apollo ponad Dunaj. Nielen hlavné mesto sa môže pýšiť unikátnymi mostami, hoci každý jeden z nich má nejaké to „naj" v rámci Slovenska. Dva unikátne mosty majú v Krásne nad Kysucou, piešťanský Krajinský most patrí medzi najkrajšie. O odvážne riešenej estakáde v Považskej Bystrici sme písali nedávno. Tentoraz sa redaktori v regiónoch pozreli na ďalšie i menej známe mosty.
https://domov.sme.sk/c/8057080/na-stavbach-mostov-u-nas-zomreli-a-zmrzacili-sa-stovky-ludi.html

3. V uvedenom texte identifikujte slová, vnútri ktorých dochádza k znelostnej asimilácii. Pretranskribujte ich a bližšie určte miesta uvedenej zvukovej zmeny:

- *Vláknina je zdravý základ*

Jedzte potraviny, ktoré obsahujú vlákninu, najmä bobuľové ovocie a zeleninu, celozrnné výrobky, strukoviny, ovsené vločky a otruby.

- *Prírodné antibiotikum*

Cesnak obsahuje sulfidy, ktoré mierne znižujú množstvo tukov v krvi aj krvný tlak.

- *Tuk má stopku*

Obmedzte konzumáciu tučného mäsa a mäsových výrobkov z neho, vnútorností, vaječných žĺtkov, masti, slaniny, plnotučných mliečnych výrobkov, margarínov, syrov, smotany, masla, zákuskov, sušienok, pečiva z lístkového cesta, jedál rýchleho občerstvenia.

- *Kontrolujte si hmotnosť*

Ak máte nadváhu, riešte ju. Najnebezpečnejší je brušný tuk. Muži by mali mať obvod pásu menej ako 94 centimetrov, ženy menej ako 80.

https://www.pluska.sk/fotogaleriazdravie/?foto=shutterstock_1145321432.jpg&clanok=1125957

4. Uvedené príslovia a porekadlá prečítajte a pretranskribujte:

Tvrdohlavosť je sestrou hlúposti.
V starostlivej ruke sa ani omrvinka stratiť nesmie.
Keď predáš niečo za groš, nepi za dva oldomáš!
Nekupuj, čo nepotrebuješ, len to, bez čoho byť nemôžeš!
Kde môžeš zapchať prstom, nezapchávaj dlaňou!
Lepšie bez večere spávať, ako s dlžobou vstávať.
Kredit zomrel, borg nežije – kto nemá peňazí, nech nepije!
Hľaď sporiť včas, máš v núdzi zas!
Ťažko peniaze zarábať, ale ľahko ich utrácať.
Keby nie to „keby“, už sme mohli byť dávno všetci v nebi.
Kováč ku kováčovi, hrnčiar k hrnčiarovi.
Ťažko je barana s vlkom zmieriť.
Smrť a žena je každému od Boha súdená.

Dávaj s rozumom a ber s pamäťou!
Závisť nie je lepšia než pýcha.
Kto raz stud stratí, ten ho viac nenájde.
Kto včas ráno vstáva, toho prácu Pánboh požehnáva.
Keď chceš vedieť tajné veci, opýtaj sa malých detí.
Lásku si nevynútiš ani prosbou, ani hrozbou.
Poradiť vie každý, ale pomôcť málokto.
S mocnejším sa nevaď, s nepriateľom sa neraď!
Čím je klas bohatší a plnší, tým sa hlbšie ukláňa.

5. Od uvedených slovies vytvorte imperatív v 1. osobe plurálu a foneticky ho pretranskribujte:
písať, riešiť, trafiť, skúsiť, kosiť, plakať, letieť, odpovedať, točiť, fotiť

6. Vyslovujte v súlade s ortoepickou normou:
S tebou nikdy nezostarnem. So mnou sa nudiť nebudeš. K zvieraťu sa správaj ako k živému tvoru! Príď ku mne so svojimi priateľmi! K jeho rodičom sme prišli spolu s mojím bratom. K náhlemu zvratu došlo až po našom odchode. Čas dovolenky trávil spolu so sestrinými spolužiakmi. Snažili sa predĺžiť dobu odpočinku. Radosť zo života mu prinášala jeho záľuba obchodovať so starožitnosťami. Dvakrát meraj a raz rež! Ku Kláre opäť meškali. Čakali na odchod vlaku. Prišiel so Zuzkou, odišiel s Terkou. Včerajší výsledok ich neprekvapil. Kúp odpudzovač hmyzu! Nechcel sa opaľovať na pravé poludnie. Roztopašné deti upokojil až pútavý príbeh. S nimi organizoval výlet do hôr. S vašimi som sa stretol v podvečer ich výročia svadby. Všetkým prekážal neutíchajúci hluk na ulici. Išiel z dažďa pod odkvap. Ich veštba sa nevyplnila. Stihol sa s ňou pohádať a udobriť zároveň. K bojovému umeniu mal blízko. V čitárni sa s ňou stretol prvý raz. Na odpoveď čakať nemienil. Domov sa snažil prísť vždy podľa dohody. S nesmiernou láskou pristupovali k výchove svojich detí. Bez chýb nie je nik. Na jeho otázku hľadali všetci odpoveď. V škôlke bol Mikuláš aj čert. Správal sa k nej veľmi rozpačito. S veľkou chuťou jedol krehké oblátky.

7. Prečítajte a pretranskribujte v súlade s ortoepickou normou. Podčiarknite prípady, v ktorých by ste pri zvukovej realizácii vyslovili a) len [γ], b) výsledok znelostnej asimilácie:
smiech a slzy, pach hovädziny, beh cez prekážky, roh budovy, prah domu, všetkých amatérskych horolezcov, lieh ho zabil, priebeh podujatia, stoh zhorel, nech uzdravie, mach na stĺpe, troch horúcich kandidátov, v bylinkových nápojoch, v troch bodoch, vdych a výdych, priebeh hodiny, hrach so šošovicou, vzduch lesa, duch hory, výsmech chlapcov, prach utreli, ruch veľkomesta, množstvo múch, lúh je hydroxid sodný, lesný roh, výstava sôch a obrazov, ich hodnota, šach hovorcov, povrch územia, roh hotela, boh lásky, smiech cez slzy, program hotelových hostí, konkurz na rozhlasového hlásateľa, zhoda náhod, z plastových hmôt

8. V texte identifikujte miesta, kde dochádza k asimilácii spoluhlások *h, ch:*
Tatranský národný park (skratka TANAP) je jeden z deviatich národných parkov na Slovensku a je zároveň najstarší národný park na Slovensku. Nachádza sa na severe stredného a východného Slovenska v Tatrách. Je určený na ochranu časti Západných Tatier a Východných Tatier. Bol založený 1. januára 1949 a o päť rokov neskôr sa vytvoril národný park aj na poľskej strane Tatier s názvom Tatrzański Park Narodowy. Má rozlohu 738 km² a jeho ochranné pásmo 307 km², spolu 1 045 km². Park obsahuje 600 km turistických chodníkov a 16 označených a udržiavaných cyklistických chodníkov. Dve tretiny chráneného územia pokrývajú smrekové alebo smrekovo-jedľové lesy. Od roku 1993 patrí (spolu s poľským TNP) medzi jednu zo štyroch slovenských biosférických rezervácií programu UNESCO Človek a biosféra.
https://sk.wikipedia.org/wiki/Tatransk%C3%BD_n%C3%A1rodn%C3%BD_park

9. Identifikujte slová, v ktorých dochádza k znelostnej asimilácii. V prípade potreby vysvetlite ich význam:
abstrakcia, insolvencia, dyslexia, diskvalifikácia, extrahovať, disharmónia, plebs, postmoderna, obscénny, retransmisia, extrovert, exhibícia, jurisdikcia, avantgarda, basbarytón, absurdita, postgraduálny, diskontinuálny, konsonant, diskreditovať, disjunktívny, exekutíva, ex post, ex offo, exodus, gastarbeiter

10. Uvedený text prečítajte a identifikujte v ňom miesta, kde dochádza k znelostnej asimilácii. Explicitne uveďte, ktorá spoluhláska je asimilovaná a ktorá hláska tento proces spôsobuje.

... na hradoch a zámkoch...

Pri prezeraní fotografií z tohto leta ma potešili zábery z rodinných výletov na zrúcaniny hradov. Vyberáme si ich náhodne – ktorý nám padne do oka pri ceste k jedným alebo druhým starým rodičom, ale – ako je všeobecne známe – Slovensko je krajina hradov a zámkov, a tak s výberom nemáme žiadny problém – je ich naozaj dosť. Toto leto sme sa rozhodli spoznať zrúcaniny jasenovského hradu pri Humennom a hradu Čičva nad obcou Podčičva cestou do Vranova nad Topľou. Na ten jasenovský sme si museli vyšliapať nahor nejakých 30 minút, avšak odmenou nám bol úžasný výhľad a neopakovateľná atmosféra. Mám rada ten pocit, keď už prekonáte únavu z fyzickej námahy a do žíl sa vlievajú endorfíny – hormóny šťastia, a keď vyleziete z prítmia lesa, otvorí sa pred vami slnkom zaliaty priestor, belasá obloha je takmer na dotyk, staré hradné múry opovážlivo vyrastajú zo zeleného návršia a vy sa už len tešíte z prekvapení, ktoré pred vami schovávajú jeho zákutia, pozývajúce, aby ste ich objavili. Predstavujete si, aké to mohlo byť, keď tadiaľ kráčali pred stáročiami ľudia, ktorí tam žili, pracovali, trápili sa aj radovali, báli sa, snívali a milovali. Neviem prečo, ale fascinujú ma hŕby kameňov naukladaných na seba do nesmiernych výšok, poctivo naskladané tehly, rada sa dotýkam starých omietok, vťahujem do seba vôňu vlhkosťou nasiaknutých stien – akoby som chcela ešte zachytiť atómy dotykov dlaní a prstov z čias minulých. Nuž a Čičva? Prekvapujúci hrad, ktorý vo mne zanechal výnimočný dojem – možno tak trochu spôsobený búrkovým mrakom vznášajúcim sa nad nami pri jeho prehliadke po celý čas, a tak mu tlmené slnečné svetlo dodávalo nádych neskutočnej dôstojnosti a tajomnosti. Akoby chcelo podčiarknuť historickú zmienku o tom, že práve na tomto hrade sa pravdepodobne uskutočnila v 16. storočí svadobná hostina grófky Alžbety Báthoryovej, do ktorej panstva patril, s uhorským magnátom Františkom Nádašdym.

(Jesenková, A.: *Myšlienky na dnes*; odzneli v Rádiu Regina Východ 13. 11. 2016)

11. Z televízneho spravodajstva si dvakrát po sebe vypočujte ľubovoľnú reportáž a písomne zachyťte slovné spojenia, na ktorých rozhraní došlo k znelostnej asimilácii. Posúďte celkovú úroveň vypočutého rečového prejavu.

U V A Ž U J E M E

Námety a úlohy na diskusiu:

A. V PSV (2005, 2009) overte výslovnosť prísloviek *obkročmo, skusmo, rozkročmo, letmo.* Je to analogický prípad s výnimkou so znelostnej asimilácie v imperatívnom tvare 1. osoby plurálu: *obkročme, skúsme, rozkročme, leťme*?

B. Vo svojom rečovom okolí, ale aj v súvislej reči verejných prejavov sledujte vokalizáciu predložiek *s, z, v, k.* Ktoré činitele (okrem uľahčenia artikulácie) zohrávajú úlohu pri tomto procese? Svoje pozorovanie porovnajte a konfrontujte s tézami, ktoré vo svojom komplexnom výklade o používaní vokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine sformuloval J. Sabol (1966), pričom vychádzal z umeleckej literatúry excerpovanej v 60. rokoch minulého storočia:

1. *„Tendencia nevokalizovať neslabičnú predložku pred vokálom je prirodzenou obranou slovenského jazyka proti hiátovým spojeniam“* (s. 272).
2. *„... rozpínavosť predložky **ku** je oveľa silnejšia ako rozpínavosť **vo**. Predložka **vo** sa (okrem pozícií pred v/f) objavuje iba pred skupinami spoluhlások (spravidla je v nich na druhom mieste spoluhláska v)“* (s. 275 – 276).
3. *„Nazdávame sa, že súčasná kodifikácia nezachycuje pri predložke k/ku stav a tendencie, ktoré sú v súčasnej spisovnej slovenčine živé. Poučky o vokalizácii tejto predložky by mali byť podrobnejšie a smelšie v prospech vokalizovanej podoby **ku**“* (s. 276).

C. Po viac ako polstoročí by bolo optimálne na pozadí Slovenského národného korpusu (z materiálov získaných tak z písanej, ako aj z hovorenej podoby) porovnať uvedené zistenia so stavom v súčasnej jazykovej praxi.

D. Predstavte si, že sedíte pred rozhlasovým mikrofónom a čítate text, v ktorom sa nachádza všeobecne známa abreviatúra (napr. *SDĽ, OSN*). Za predpokladu, že ju nebudete explicitne čítať ako trojslovné pomenovanie, ale ako skratku, bude pri jej zvukovej realizácii dochádzať k znelostnej asimilácii?

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z pozorne prečítaného uvedeného textu:

Terézia Vansová sa stala redaktorkou prvého slovenského ženského časopisu, ktorý začal na Slovensku vychádzať v roku 1898.

Vydávanie ženského časopisu sprevádzali mnohé neprajné hlasy spomedzi slovenských intelektuálov sústredených vo vtedajšom kultúrno-spoločenskom centre Martine.

„Musela by som byť hodne mechom udretá, keby som nevedela, že u nás je pre takzvanú ženskú otázku pole neúrodné. A ja už len pri mojej dosavádnej práci zostanem, súc presvedčená, že to, čo má prísť, ja neurýchlim, ani čo by som mala schopnosť, vôľu a prostriedky k tomu, ani neprekazí to pštrosia politika“ (s. 316). Týmito rozhodnými slovami reagovala Terézia Vansová [...] na priam hanlivú kritiku[...] Dennice v Slovenských pohľadoch. Vzápätí konformne s dobovou predstavou o ženskosti, no zároveň azda aj trocha vzdorne dodáva: „Keby som Dennicu chcela spraviť orgánom emancipačným, vopred vykrútila by som jej krk u nás“ (tamže).

(Cviková – Juráňová, 2011, s. 12 – 13).

1. Znelostne asimilovaný môže byť len ..... konsonant a uvedenú zmenu môžu spôsobovať ..... .
2. V rámci slova sa asimilácia neznelého konsonantu neuskutočňuje pred ..... spoluhláskami okrem prípadov 1. ..... 2. ..... 3. .....
3. V predpauzovom úseku sa vždy asimiluje ..... konsonant.
4. Znelostná asimilácia sa neuskutočňuje v spojení predložky a príslušného tvaru ..... zámena.
5. K asimilácii znelého konsonantu dochádza v slovách:
   a) vtedajšom, otázku
   b) takzvanom, presvedčená

c) hodne, prostriedky

6. V uvedenom texte k znelostnej asimilácii na hranici dvoch slov dochádza v 6/7/8/9 prípadoch.

7. V ktorom z uvedených prípadov znelostnú asimiláciu spôsobuje znelý konsonant:

   a) súc presvedčená

   b) intelektuálov sústredených

   c) Slovenských pohľadoch

   d) vychádzať v roku

8. Znelostná asimilácia pod vplyvom sonóry prebieha v prípade:

   a) už len

   b) u nás je

   c) presvedčená

   d) neprajné

9. Znelé *ch* [γ] sa zvukovo môže realizovať v prípade:

   a) mechom

   b) slovenských intelektuálov

   c) schopnosť

   d) sústredených vo vtedajšom

10. V uvedenom texte k asimilácii v predpauzovom úseku dochádza dvakrát/raz/ani raz.

11. K znelostnej asimilácii na morfematickej hranici dochádza v slovách:

   a) vtedajšom, rozhodnými

   b) takzvanom, prostriedky

   c) predstavou, vzdorne

5. TVRDÉ A MÄKKÉ SPOLUHLÁSKY

V zvukovom systéme slovenčiny spoluhlásky *d t n l – ď ť ň ľ* (na úrovni fonémy s dištinktívnou funkciou*: dobe – ďobe*, *pätka – päťka*, *dnový – dňový*, *lavica – ľavica*) sa líšia nielen miestom artikulácie, ale aj svojím zaradením k tzv. tvrdým (difúznym) a mäkkým (nedifúznym) konsonantom. V bežnej rečovej praxi práve tieto zvuky spôsobujú viaceré ortofonické a ortoepické chyby. Výslovnosť mäkkých spoluhlások, predovšetkým pri *l – ľ*, sa vo všetkých pozíciách, či už pred samohláskami *a o u* a pred spoluhláskami (*ľad, včeľou, ľúbi, voľba....*), alebo pred vokálmi *e, i* a *i*-ovými diftongmi (*les*, *pliaga*, *kliešť*) výrazne oslabuje, a tým sa zvuková realizácia slov s uvedenými prvkami rozchádza s ortoepickou normou. Aj keď na uvedené problémy a stav úzu už upozornili viacerí najmä sociolingvisticky orientovaní jazykovedci, ortoepická norma obsiahnutá v PSV (Kráľ, 2005, 2009) neráta s variantnou výslovnosťou *l* v pozíciách pred *e i í ia ie iu*, ako ju už v roku 2004 navrhoval S. Ondrejovič.

Prvým predpokladom, aby nedochádzalo k oslabovaniu mäkčenia spoluhlások *ď ť ň ľ*, je zvládnutie artikulačného návyku, ktorý je potrebný na vytvorenie uvedených zvukov. Z tohto dôvodu uvádzame, kde, čím a ako sa tvoria konsonanty *d t n l* v porovnaní s konsonantmi *ď ť ň ľ*.

d t n	***ď ť ň***
• miesto artikulácie: **predoďasnové** (prealveolárne)	**ďasnovopodnebné** (alveopalatálne)
• artikulujúci orgán: **jazykové** (apikálne)	**jazykové** (predorzálne)
• spôsob artikulácie: **záverové** (okluzívne)	**záverové** (okluzívne)
• akustický dojem: **výbuchové** (explozívne)	**výbuchové** (explozívne)

l	***ľ***
• miesto artikulácie: **predo-/zadoďasnová** (alveolárna)	**ďasnovopodnebná** (alveopalatálna)
• artikulujúci orgán: **jazyková** (apikálna)	**jazyková** (predorzálna)
• spôsob artikulácie: **úžinová – boková**	**úžinová – boková**
• akustický dojem: **trená** (frikatívna)	**trená** (frikatívna)

Zo zosumarizovaných údajov v tabuľkách vyplýva, že uvedené konsonanty *d t n l* a ich mäkké pendanty *ď ť ň ľ* sa líšia miestom artikulácie a artikulujúcim orgánom, presnejšie jeho časťou, ktorá sa zúčastňuje na ich tvorení. Variabilitu v zvukovej realizácii a nerešpektovanie ortoepickej normy súvisiacej s výslovnosťou uvedených spoluhlások (najmä dvojice *l – ľ*) spôsobujú viaceré faktory: vplyv prostredia, silný tlak úzu, diferencované grafické zachytenie (palatálne spoluhlásky s označením mäkčeňa: *včeľou*, *ľavý;* palatalizované spoluhlásky bez diakritického označenia: *včelia*, *les, mlieko*), ako aj čiastočne diferencované miesto artikulácie *d t n – ď ť ň* v porovnaní s dvojicou *l – ľ*.

Najväčší výslovnostný problém zaznamenávame pri dvojici *l – ľ* . Á. Kráľ (1984, s. 83) uvádza: „Výslovnosť *l* nie je územne jednotná. Tak sa niekedy rozlišuje zmäkčené, mäkké a veľmi mäkké *l*. V spisovnej slovenčine pripúšťame všetky typy *l*, no uprednostňujeme mäkké a zmäkčené *l*. Z ortoepického hľadiska je dôležité, aby sa zachovával dostatočný rozdiel *l* a *ľ*.“ Dodávame, že zvuky *l ľ* na úrovni fonémy diferencujú významy slov a tvarov (*lavica – ľavica, hladím – hľadím...*), preto pri ich výslovnosti v niektorých postaveniach je nevyhnutné artikulačné a percepčné rozlíšenie. Z fonologického hľadiska je potrebné rozlíšiť dve pozície s ohľadom na fonologický protiklad difúznosť – nedifúznosť: silnú (postavenie maximálnej fonologickej diferenciácie), t. j. konsonant *ľ* stojaci pred *a o u*, a slabú pozíciu (postavenie minimálnej fonologickej diferenciácie), t. j. konsonant *l* stojaci pred *e* a *ia ie iu* (podrobnejšie pozri Sabol, 1989, s. 158 – 159). V slabých pozíciách (*lekár, pole*, *kliatba*) by spoluhláska *l* mala byť v súlade s doteraz platnou (v tomto bode na základe dlhodobo sledovanej rečovej praxe už prekonanou) ortoepickou normou (Kráľ, 2005) zmäkčovaná (palatalizovaná). V týchto fonologicky slabých postaveniach – na rozdiel od silnej pozície (*ľad, ľavica*) – aj pri variantnej zvukovej realizácii s nepalatalizovanou (tvrdou) výslovnosťou *l* (sčasti uvádzanou v súčasných lexikografických prácach) nedochádza k významovému posunu. Preto v slabých postaveniach v korešpondencii s rečovou praxou (a teda reálnou normou) pri výslovnosti slov domáceho pôvodu môžeme pripustiť variantné zvukové realizácie, napr. [*l,eka:r/leka:r*], [*pol,e/pole*], [*kl,ĭadba/klĭadba*].

Zvuková realizácia spoluhlások *ď ť ň ľ* v slabej pozícii sa v súlade s ortoepickou normou (Kráľ, 2005) diferencuje v závislosti od toho, či slová, ktoré obsahujú uvedené konsonanty, patria do centrálneho alebo periférneho podsystému. Najväčšiu skupinu tvoria slová domáceho pôvodu, v ktorých (podľa dodnes platnej ortoepickej normy) dochádza k zmäkčovaniu *d t n l* pred vokálmi *e i í ia ie iu* [*fčel,ňu, kl,ebeti, pl,et,ivo, d,ňet,a, t,eŋki:, dn,es/z*] s výnimkou týchto prípadov:

a) v tvaroch prídavných mien skloňovaných podľa vzoru *pekný* a *matkin* [*su:d-ni, jedneť, bňeleho, katkini*],
b) v tvaroch ukazovacích zámen [*ten, tento, ti:, tňe, tňeto, onen*], v slovách typu [*hoden, vinen, žňaden*], ako aj v slovách [*ftedi*, *teraz/s, temer, teda*],
c) v tvaroch s predponami končiacimi na *d* [*odi:d,e, predizba, poden,*],
d) v slovách *jeden, jedenásť, okienečko, pijatika, putika, vínečko, štek, štep, štyri, terč, všetečnica, všetečný, v júli, v júni* (pozri Kráľ, 2005, s. 70; Sabol, 1989, s. 159).

Druhú veľkú skupinu, v ktorej nedochádza k zmäkčovaniu spoluhlások *d t n l*, tvoria slová, ktoré sú interlingválne (a), v niektorých prípadoch expresívne, fónicky (b) a onymicky motivované (c), t. j. ide o:

a) slová cudzieho pôvodu, napr.: *literatúra*, *tínedžer, dialýza, fiktívny, politológia*
b) zvukomalebné slová, napr.: *fidlikať, tik-tak*
c) prevzaté vlastné mená: *Xénia, Oliver, Zdena*

Á. Kráľ (2005, s. 71) uvádza, že v prevzatých slovách sa spoluhlásky *d, t, n , l* na konci tvarotvorného základu v postavení pred ohýbacími príponami *i, í, e, ia, ie, iu* zvukovo realizujú ako spoluhlásky *ď, ť, ň, ľ*, teda sa palatalizujú: [*fʊtere:n,e,*], [*naʊ pal,et,e*], [*demokrat,i*], [*naʊ fudbal,e*], [*wʊ hotel,i*]. V bežnej rečovej praxi sa aj u kultivovaných používateľov jazyka s mäkčením konsonantu *l* v uvedenej pozícii stretávame veľmi ojedinele.

Spoluhlásky *d t n l* na konci základu sa zmäkčujú v závislosti od toho, či stoja pred slovotvornými príponami (prípadne sú jej súčasťou) domáceho alebo cudzieho pôvodu:

***d t n l* pred slovotvornými príponami domáceho pôvodu**		***d t n l* pred slovotvornými príponami cudzieho pôvodu**	
- iak	[blon**d,**ǐak/g]	**- ín**	[blon**d**i:n]
- ík/ik	[truh**l,**i:k/g]	**- ík/ik**	[ci**n**ik/g]
- ník/nik	[agra:r**n,**i:k/g]	**- ický**	[bib**l**icki:]
- iar	[kup**l,**ǐar]	**- ickosť**	[bala**d**ickost,/zd,]
- ica	[terke**l,**ica]	**- izovať**	[problema**t**izovat,/d,]
- ena	[fif**l,**ena]	**- izmus**	[kapita**l**izmus/z]
- ec	[zbabe**l,**ec/ʒ]	**- ista**	[pia**n**ista]
		- ita	[afi**n**ita]
		- ika	[repub**l**ika]
		- id/it	[lig**n**it/d]
		- ent	[disi**d**ent/nd]
		- er	[kaska**d**ér]
		- e	[biɜena:**l**e]
		- iɜa, iɜe, eɜa, iɜum	[margina:**l**iɜe]

PRECVIČUJEME

1. Uvedené slová a slovné spojenia prečítajte v súlade s ortoepickou normou. Výslovnosť zdôvodnite.
lesný požiar, ľadová káva, detské plienky, kolíska dieťaťa, branný pretek, stretnutie futbalistov, litovská primabalerína, nešťastná pijatika, sanitka po generálke, žlčníková kolika, zatvorené kaderníctvo, nechtové štúdio, fidlikanie dievčat, plejáda masiek, patinovanie strieborných retiazok, lesklá klenba v kaštieli, bielidlo na bielizeň, policajná akadémia, republikové grémium, lichotivé letné tielko, pľuzgier na prste, kliešte dentistu, novozvolení prezidenti, novinárske klišé, orlí zrak, tie tigre a tí tigri, lekári v zdravotníckych zariadeniach, s výhľadom do najbližších dní, prenikavý zvuk harmoniky, onen študent, tieto liečivá

2. Slová rozdeľte do dvoch skupín podľa toho, či sa zvuky *d t n l* v uvedených slovách vyslovujú mäkko alebo tvrdo. Zdôvodnite výslovnosť.
priatelia, idea, aluminium, pliaga, priečelie, klienti, margináliе, dietológia, diecéza, dielňa, niekde, pranier, someliér, Lýdia, prúdia, harmónie, Kalifornia, polia, tiesňava, úskalia, Natália, alopatia, hostia, biblie

3. Uplatnením nepalatalizovanej a palatalizovanej výslovnosti uvedené slová kontextovo diferencujte:
krásne – krásne, štep – štep, teatrálne – teatrálne, orly – orlí, rýchle – rýchle, riadne – riadne

4. Od uvedených substantív utvorte:

a) lokál singuláru, pričom v uvedenom tvare pozorujte výslovnosť spoluhlásky na konci tvarotvorného základu pred ohýbacou príponou:
kolonáda, signál, kotol, gól, marináda, kreslo, rádiožurnál, maizena, model, schod, plán, kôl, siesta, bicykel, kapitola, originál

b) nominatív plurálu a rovnako v uvedenom tvare pozorujte výslovnosť pred ohýbacou príponou:
demokrat, huslista, liberál, prezident, fidlikant, admirál, indián, policajt, asociál, kapitán, radikál, diabol

c) slovo *rola* a *roľa* vyskloňujte v singulári aj v pluráli

5. Uvedené vety a slovné spojenia prečítajte v súlade s normou a následne ich pretranskribujte:

Muzikanti fidlikajú. V tiráži publikácie je uvedený náklad. Huslisti doplnili orchester. Temer každý rok pestovali zeleninu do polievky: zeler a kaleráb. Fiškáli sa v nich nezaprú. Lekári vystúpili zo sanitky. Pre seniorov kúpili nové liekovky. Na volejbale sa stretla celá admiralita. Recitoval Modlitbičky. Policajné hliadky hľadali dievčatko s pudlíkom. Opilec dá posledné drobné za pijatiku. Opätovne mu realizovali plastiku nosa. Obdivovali sme pódiový tanec baletky pri kolíske. Jednomyseľne odsúhlasili návrh, ktorý bol pre všetkých prijateľný. V Strane demokratickej ľavice došlo k zásadným zmenám. Teraz jej už tikot hodín neprekážal. Po blýskavici sa na chodníku ligotali kvapky dažďa. Chodník sa kľukato vinul lesom. Zbledol od bolesti a ledva sa dovliekol domov. Zo sliviek pravidelne varili lekvár. Lečo neľúbil. Publikum videlo tento videoklip prvýkrát. Pohonič bičom plieskal. Tehla spadla a klince sa rozsypali. Na kliniku prijali všetkých odídencov. Rutina ho neposúvala ďalej. Liečivá masť na ruky a nechty. V hoteli súťažili najlepší holiči a kaderníci. V televízii sme kedysi sledovali Dereš.

6. Prečítajte text piesne:

Pavol Hammel ***Ľalia poľná***
(Marián Varga / Kamil Peteraj)

K zemi sa skláňaš ľalia poľná,
padajú dažde jesenné,
prezraď prečo je láska voľná,
prezraď čo o nej nevieme.

K zemi sa skláňaš ľalia poľná
a zvony hádžeš do jarkov
a noc ti svieti ľalia poľná
poslednou letnou zápalkou.

https://www.supermusic.cz/skupina.php?action=piesen&idpiesne=361386

7. Uvedený text prečítajte v súlade s ortoepickou normou. Sústreďte sa najmä na výslovnosť konsonantov *d*, *t*, *n*, *l* – *ď*, *ť*, *ň*, *ľ* vo všetkých postaveniach:

... a opäť je tu škola

Letné prázdniny sú fuč. Preleteli závratnou rýchlosťou a nám po nich zostali strapaté štice, obité kolená, opálená pokožka a dobité baterky, ktoré by nám mali vydržať aspoň pár mesiacov. Voda, slnko, vzduch a všetko, čo k letu patrí odviedli dobrú robotu, a tak dnes vyprevádzame deti do školy a nasadáme na kolotoč každodenných radostí i starostí, ktoré sa nevyhnutne s obdobím školského roka spájajú. Do mysle sa mi vtláčajú aj nostalgické myšlienky: Ešte nedávno som svojich synov vodila za ruku do škôlky, ešte nedávno som s nimi nacvičovala trasľavé písmenká v prvej triede, a dnes sú obaja na druhom stupni základnej školy – neuveriteľné, ako ten čas beží. A koľko času z tých našich životov strávime v školských laviciach a v školskom prostredí. Desať mesiacov v roku, každý pracovný deň minimálne päť hodín, ba i viac. Nie div, že po rodičoch a starých rodičoch či iných blízkych príbuzných býva učiteľ či učiteľka zo základnej alebo strednej školy najdôležitejšou osobou v našich životoch, ktoré si vybavujeme v spomienkach a o ktorých tvrdíme, že nás ovplyvnili. Škola nikdy nebola a ani nemôže byť len miestom, kde sa odovzdávajú a prijímajú informácie, definície, fakty. Škola vždy aj vychováva, hodnotovo ovplyvňuje, formuje, poskytuje princípy, zásady, priťahuje alebo odpudzuje príkladom, rozhodnutiami a činmi. Škola a rodina, rodina a škola sú tak dve najdôležitejšie prostredia a komunity v živote každého dieťaťa, každého človeka. Deti veľmi citlivo reagujú, vnímajú a porovnávajú, do akej miery sa zhodujú alebo, naopak, líšia či podobajú hodnoty, postoje a presvedčenia, ktoré im obe prostredia ponúkajú. Vzájomná spolupráca rodinného prostredia a školy sa tak stáva nevyhnutnou. Držme si prsty, my rodičia i my učiteľky a učitelia, aby sme boli schopní viesť dialóg a komunikovať na prospech našich detí.

(Jesenková, A.: *Myšlienky na dnes*; odzneli v Rádiu Regina Východ 29. 8. 2016)

U V A Ž U J E M E

Námety a úlohy na diskusiu:

A. V PSV (2005, 2009) pozorujte zvukovú realizáciu slov, ktoré sa začínajú na *t, d, n* a *l* a hneď po nich nasleduje vokál *e, i* alebo *i*-ový diftong. Porovnajte realizácie uvádzané v PSV (2005) s výslovnostnými podobami, ktoré sa vyskytujú v živej rečovej praxi. Pri palatalizácii ktorej z overovaných spoluhlások dochádza v úze k najzreteľnejšiemu a frekvenčne najzastúpenejšiemu odklonu od normy? Ako by ste zdôvodnili tento fakt? Spôsobuje takýto odklon od „predpísanej" normy zmenu v sémantike jazykových jednotiek?

B. V predpovediach počasia si všímajte zvukovú realizáciu slova *veterný*, *veterno, poveternostný* a porovnajte ju s výslovnostnou podobou v PSV (2005).

C. Zistite medzi študentmi vášho ročníka, aká je preferovaná výslovnosť vlastného mena *Timotej*. Svoje zistenie konfrontujte so zvukovou realizáciou v PSV (2005).

D. S. Ondrejovič, vychádzajúc z jazykovej praxe, takmer dve desaťročia upozorňuje na viaceré skutočnosti, ktoré súvisia s výslovnosťou *l* pred *e*, *i* a *i*-ovými diftongmi.

Posúďte, či postoj S. Ondrejoviča (2004), podopretý názormi iných autorov, a poznámka V. Záborského (1991) korešponduje so súčasným úzom.

„Viacerí autori už dávnejšie upozorňovali na potrebu kodifikovať dvojakú výslovnosť v skupinách ***le, li****. Pritom oslabenie výslovnosti* ***ľ*** *pred* ***e, i*** *je nesporným ortoepickým faktom, o čom svedčí aj Liškova „usvedčujúca" analýza reči viacerých našich špičkových hercov i samotných kodifikátorov (1967). Táto tendencia má aj univerzálnejšiu platnosť [.....].*

Kačala vo svojom článku (1997) naproti tomu uvádza, že protiklad ***l – ľ*** *sa vyskytuje približne na dvoch tretinách slovenského jazykového územia, čo potvrdzuje aj* ***Atlas slovenského jazyka*** *(Štolc a kol. 1968). Žiaľ, ani v Atlase nenachádzame nijaké informácie o tom, aká situácia je v uvedených pozíciách pred* ***e, i*** *či* ***i****-ovými dvojhláskami. Aj ... prieskumy v stredoslovenských mestách (Dolný Kubín, Martin, Žilina, Brezno, Banská Bystrica, Prievidza, Lučenec a ďalšie) potvrdzujú, že situácia je tu výrazne iná, že prestížna v týchto pozíciách je často aj tvrdá výslovnosť, hoci sa uvedené mestá nachádzajú na strednom*

*Slovensku, aj keď výslovnosť **ľ** pred **e** a **i**, príp. **i**-ovými dvojhláskami sa neraz strieda s mäkkou a polomäkkou výslovnosťou ľ v daných pozíciách.*

*V tomto zmysle sa zdá dostatočne presná staršia formulácia [J. Horeckého a Š. Peciara, 1952/1953, s. 45 – 46], ktorá sa navrhovala pri príprave Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1953: ‚Skupiny **le, li, lia, lie, liu** sa v spisovnej slovenčine vyslovujú dvojakým spôsobom: s mäkkým **ľ (ľe, ľi, ľia, ľie, ľiu)** alebo s obyčajným **l (le, li, lia, lie, liu)**. Výslovnosť s **ľ** je starostlivejšia.´ Zdôvodňuje sa to tak, že výslovnosť **le, li** nie je v dnešnom spisovnom jazyku o nič menej rozšírená , ak nie bežnejšia ako výslovnosť **ľe, ľi**. Vyhlasovať za takéhoto stavu za spisovnú jedine výslovnosť **ľipa, ľes, aľe** znamená podľa autorov ignorovať živé tendencie v dnešnej spisovnej výslovnosti, živé vývinové tendencie nášho celonárodného jazyka. ‚Dnes je výslovnosť **lipa, len, ale** taká rozšírená, že ju nemožno pokladať za nárečovú ani za okrajovú. Z druhej strany však nemožno vyhlásiť za nespisovnú ani výslovnosť **ľipa, ľen, aľe**, ktorá je rozšírená na veľkých oblastiach a doteraz sa pokladala ako jediná za spisovnú.´ Podľa autorov ostáva tu jediné východisko: uznať obidva spôsoby výslovnosti za spisovné. Výslovnosť typu **lipa, len, ale**, lebo vzhľadom na jej rozšírenosť nie je vôbec nápadná, nepôsobí dojmom výslovnosti nárečovej, krajovej, ani dojmom výslovnosti vulgárnej [.....].*

*Dodajme, že iný postoj reprezentuje článok A. Habovštiaka **O výslovnosti le, li** (1952/53), podľa ktorého opodstatnená je iba výslovnosť **ľe, ľi**. Dnešná kodifikácia sa pridŕža tohto postoja.*

*Symptomatická v tomto kontexte je aj štúdia M. Dudka [....] **Slovenská spoluhláska ľ – mytéma alebo realita?** (2002), ktorá vychádza z plošného sledovania vysielania slovenského rozhlasu. Výsledky tohto prieskumu takisto potvrdili prestížnosť ‚nepalatálnej´ výslovnosti u kultivovaných hovoriacich“* (Ondrejovič, 2004, s, 61 – 62).

Nakoniec ešte poznámka: *„Vývoj vo výslovnosti ľ pôjde svojou cestou... Dnes – ako vidieť – je situácia taká, že väčšia časť inteligencie alebo vôbec tých, ktorí sa usilujú hovoriť spisovne, vyslovujú pred **e, i, í*** a ***ia, ie, iu** len veľmi slabo palatalizované **l** alebo vôbec stredné **l**. Tí, ktorí **ľ** majú vžité, vplyvom mestského prostredia artikuláciu so širokým dotykom veľmi často oslabujú, tí, ktorí ho z rodného nárečia alebo mesta nepoznajú, sa ho len slabučko priúčajú. Výsledok je*

zjavné ustupovanie a opúšťanie mäkkého ľ v týchto polohách. Je naozaj otázne, či sa podarí udržať mäkké ***ľ*** *pred* ***e, i, í, ia, ie, iu****, a či nepôjde vývoj k strednému (tvrdému)* ***l****"* (Záborský, 1991, s. 60).

E. Prečo sa podľa Vás o variantnej zvukovej realizácii uvažuje len pri konsonante *l/ľ*, (nie pri *d/ď, t/ť, n/ň*) a prečo len v pozícii pred *e, i* a *i*-ovými dvojhláskami (nie pred vokálmi *a, o, u*)?

F. V domácom prostredí pozorujte troch rodinných príslušníkov diferencovaného veku, ako v bežnej reči zvukovo realizujú spoluhlásky *d t n l* pred vokálmi *i, í, e, ia, ie, iu* a či vyslovujú mäkké konsonanty *ď ť ň ľ* v ostatných pozíciách. Pokúste sa svoje zistenia interpretovať s ohľadom na celkovú komunikačnú situáciu a iné sociálne determinanty.

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z pozorne prečítaného uvedeného textu:

Terézia Vansová pochádzala z rodiny Terézie a Samuela Medveckých, otec bol v Slatine evanjelickým farárom. Po absolvovaní ľudovej školy postúpila ako dvanásťročná na súkromnú školu K. Orfanidesa v Banskej Bystrici a ďalší rok vzdelávania strávila na súkromnom ústave T. Fábryovej v Rimavskej Sobote, kde získala dobovo typické dievčenské vzdelanie: zlomkovité a útržkovité vedomosti a najmä jazykové zručnosti v nemčine a maďarčine. Blízky vzťah si vytvorila k nemčine, ktorá sa jej stala zdrojom prvých literárnych inšpirácií a nástrojom viacerých literárnych pokusov. Nemala možnosť sa už ďalej vzdelávať inak než samoštúdiom, na ktoré sa jej tiež nedostávalo času. Aj na základe vlastnej skúsenosti si uvedomovala význam kvalitného vzdelávania žien.

V roku 1889 publikovala prvý slovenský ženský román Sirota Podhradských, stala sa plodnou spisovateľkou a dramaturgičkou. Bola zakladateľkou a redaktorkou prvého slovenského ženského časopisu Dennica (1898 – 1908 a 1910 – 1914). Aktívne sa zapájala do diania v Spolku slovenských žien Živena a v družstve Lipa.

(Cviková – Juráňová, 2011, s. 2)

1. Spoluhlásky *d t n l* v pozícii pred *i, í, e, ia, ie, iu* sa nepalatalizujú v týchto onymicky motivovaných lexikálnych jednotkách (vlastných menách) .....

2. Spojenie *literárnych inšpirácií* sa v súlade s normou vyslovuje v prípade:

   a) [l,itera:rniγ/hʊiŋšpira:ciɔ̃i:]

   b) [litera:rniγ/hʊiŋšpira:ciɔ̃i:]

   c) [l,itera:rniγ/hʊiŋšpira:ciji:]

   d) [litera:rnixʊiŋšpira:ciɔ̃i:]

3. Pozícia, v ktorej pri porušení normy pri výslovnosti *d, t, n , l* pred *i, í, e, ia, ie, iu* nedochádza k významovému posunu, je fonologicky označovaná ako ..... pozícia.

4. K interlingválne motivovaným jednotkách (cudzím a prevzatým slovám), v ktorých nedochádza k palatalizácii *d, t, n, l*, patria:
   a) samoštúdiom, evanjelickým
   b) vlastnej, kvalitného
   c) publikovala, literárnych
   d) Lipa, Orfanidesa
5. V slovách *ľudovej, ďalší* sú spoluhlásky *ľ, ď:*
   a) palatálne
   b) nepalatálne
   c) palatalizované

Uvedené konsonanty sa nachádzajú vo fonologicky ..... postavení.

6. V koreni ktorých slov nedochádza k zmäkčovaniu konsonantov *d, t, n, l*:
   a) nemčina, vzdelanie
   b) literárne, Terézia
   c) blízky, evanjelický
   d) Dennica, Lipa
7. Konsonanty *d*, *t*, *n*, *l* sa na konci tvarotvorného základu pred ohýbacou príponou zmäkčujú v slovách: .....
   .....

6. ZDVOJENÉ SPOLUHLÁSKY

Zdvojené spoluhlásky v rámci slova vznikajú najčastejšie na morfematických hraniciach (*cen-ný, už-ší, od-teraz, porad-ca, päť-ciferný*), okrajovo vo vnútri slova bez morfematickej hranice (*otca, predsa*) a pri splývavej výslovnosti v plynulej reči aj na hraniciach dvoch slov (*od dĺžky, bod topenia*). Majú špecifický spôsob tvorenia, ktorý závisí od toho, aké dva (eventuálne tri) konsonanty sa stretávajú a či výsledkom ich zoskupenia vzniká zdvojená záverová, zdvojená úžinová či zdvojená polozáverová spoluhláska.

K zdvojeniu v rámci slova dochádza, keď sa stretnú:

1. dva identické záverové alebo úžinové konsonanty (*ce**n-n**ý*, *vy**š-š**í*),
2. dva znelostne odlišné konsonanty (*ni**ž-š**í*),
3. dva mäkkostne aj znelostne odlišné konsonanty (*o**d-t**iaľ*, *pä**ť-d**esiat*) a
4. konsonanty *d*, *t*, *ď*, *ť* so sykavou spoluhláskou (*ve**d-c**a*, *pre**d-s**a*).

V prípadoch, keď v intersonantickom postavení (medzi dvoma vokálmi) sú dva konsonanty uvedeného typu, dochádza k vzniku zdvojeného konsonantu [*ve>**c**a*, *pre>**c**a*]. Ak v tejto pozícii po uvádzaných konsonantoch – *d*, *t*, *ď*, *ť* a sykavej spoluhláske – stojí tretí konsonant (popra**dsk**á, po**dst**ata), k zdvojeniu nedochádza: [*popra**c**ka:, po**c**tata*]. Výnimku však tvoria intervokalické spoluhláskové zoskupenia, v ktorých tretím konsonantom v poradí je sonóra (po**dsv**ietiť, ro**zsl**abikovať, pä**ťdň**ový). V takýchto prípadoch sa (aj napriek tomu, že ide o trojčlennú spoluhláskovú skupinu v intervokalickom postavení) realizuje podoba so zdvojeným konsonantom [*po>**cv**ĭetit,*], [*ro>**sl**abikovat,*], [*pä>**dn,**ovi:*].

Artikulácia každej hlásky má tri fázy: intenziu (prípravnú), tenziu (vrcholovú) a detenziu (finálnu) fázu. Konkrétne pri záverových spoluhláskach je oklúzia (vytvorenie záveru) vrcholovou fázou, ktorá sa pri artikulácii zdvojeného záverového konsonantu predlžuje. Až po splynutí oklúzie prvého konsonantu s oklúziou druhého konsonantu dochádza k rozrušeniu (explózii) predlženého záveru [*ce>**n**i:*]. Pri generovaní zdvojeného frikatívneho konsonantu sa predlžuje jeho úžinová fáza [*n,i>**š**í*]. Pri vzniku zdvojenej spoluhlásky sa podľa miesta artikulácie stretávajúcich sa konsonantov rozlišuje tzv. tesné a voľné spojenie. Pri tesnom sa stretávajú dva konsonanty, ktoré sa artikulujú na rovnakom mieste *o**dt**eraz* – [*o>**t**eras*]. Pri voľnom ide o stretnutie dvoch spoluhlások, ktoré sa tvoria na odlišných miestach *o**dt**iahnuť* – [*o>**t,**iahnut,*], *odčítať* – [*o>**č**i:tat,*].

V súlade s ortoepickou normou existujú prípady výslovnosti, v ktorých je možná len jedna zvuková podoba, a prípady, v ktorých je možná variantná zvuková realizácia. Osobitne treba s ohľadom na možnosť výberu pri zvukovej realizácii vymedziť zdvojenie na morfematickej hranici medzi predponou a základom slova (*nad-šiť*, *od-žiť*, *pod-sať*, *pod-zemný*, *od-cestovať*, *od-červiť*, *pred-svadobný*) a na hranici medzi dvoma základmi v zložených slovách (*päť-tónový*, *päť-čiarkový*). V týchto pozíciách sa na príslušných miestach lexém s cieľom „spriezračniť" sémantickú zložku pripúšťa aj výslovnosť s prípadnými zvukovými výsledkami znelostnej asimilácie, teda [*na**tš**it,/d,*], [*o**dž**it,/d,*], [*po**ts**at,/d,*], [*po**dz**emni:*], [*o**tc**estovat,/d,*], [*o**tč**ervit,/d,*], [*pre**t-s**vadobni:*], [*pe/ä**t,-t**o:novi:*], [*pe/ä**t,č**iarkovi:*], ale aj [*na>**č**it,/d,*], [*o>**ʒ**it,/d,*], [*po>**c**at,/d,*], [*po>**ʒ**emni:*], [*o>**c**estovat,/d,*], [*o>**č**ervit,/d,*], [*pre>**c**vadobni:*], [*pe/ä>**t**o:novi:*], [*pe/ä>**č**iarkovi:*].

V rámci slova k zdvojeniu spoluhlások nedochádza:

1. pri stretnutí svetlej (ostrej) sykavej spoluhlásky (*s c z dz*) a tmavého (tupého) sykavého konsonantu (*š č ž dž*), napr. *hoccо, sčítať, rozšíriť*, teda [*ho**cč**o*], [*s**č**i:tat,/d,*], [*ro**šš**i:rit,/d,*];
2. vo viacčlennom konsonantickom zoskupení, v ktorom je na jeho poslednom mieste sonórna spoluhláska, napr. *víťazstvo*, *rozstrihnúť*, teda [*vi:t,a**stv**o*], [*ro**str**ihnu:t,/d,*].

V plynulom toku reči na hranici dvoch slov dochádza k zdvojeniu spoluhlások tak, že trvanie záveru, ktorý sa po prvom konsonante nepreruší, sa predĺži a až po ňom nasleduje jeho roztrhnutie. K zdvojeniu spoluhlások môže, ale nemusí dôjsť pri splývavej výslovnosti, keď sa stretávajú:

1. dva úplne identické konsonanty, napr. od domu – [*o>**d**omu*], ale aj [*o**d**‿**d**omu*]
2. dva konsonanty, ktoré sa líšia len znelosťou, napr. *pred taxíkom* – [*pre>**t**aksi:kom*], ale aj [*pre**t**‿**t**aksi:kom*]
3. záverová spoluhláska so záverovoúžinovým konsonantom, napr. p*od cestou* – [po>***c**estoŭ*], ale aj [po***t**‿**c**estoŭ*].

Zdvojenie na hraniciach dvoch slov sa nikdy neuskutočňuje:

1. pri stretnutí **záverovej spoluhlásky na konci predchádzajúceho slova a úžinového konsonantu na začiatku nasledujúceho slova,** napr.

zhromaždiť sa, *keď sa*, *rád sedel*, *šesť sekúnd*, teda [*zhromažd,i**t,** ʊsa / ke**t,**ʊsa / ra:**t**ʊ**s**ed,el / še**st,**ʊ**s**eku:nt/nd*];

2. pri stretnutí **dvoch konsonantov na hranici slov líšiacich sa mäkkosťou**, napr. *pod tiažou*, *vec človeka*, teda [*po**t**ʊ**t**,ťažoŭ / ve**c**ʊ**č**loveka*];
3. pri stretnutí **svetlej (ostrej) sykavej spoluhlásky na konci slova a tmavého (tupého) sykavého konsonantu na začiatku nasledujúceho slova**, napr. *les žije*, *príkaz čakať*, *viac živín*, teda [*l,e**z**ʊ**ž**ije / pri:ka**s**ʊ**č**akat, / vďa**ʒ**ʊ**ž**ivi:n*].

P R E C V I Č U J E M E

1. Uvedené dvojice slov precízne vyslovujte, všímajte si pritom rozdiel medzi zvukovou realizáciou s nezdvojeným a zdvojeným konsonantom:

obrany – obranný
zajaca – zajatca
veci – vedci
reči – redší
pred svadbou – predsvadobný
mena – menná
uši – užší
pod text – podtext
bez zuba – bezzubá
choďte po to – položte to pod to
môže šetriť – môžeš šetriť
raný – ranný
poraď sa – poradca
pretlačiť – predtlačiť
plyny – plynný
bez starostí – bezstarostný
pod čiarou – podčiarknuť

2. Uvedené slová prečítajte v súlade s ortoepickou normou. Na základe zvukovej realizácie vytvorte tri skupiny slov: a) s výslovnosťou nezdvojeného konsonantu, b) s výslovnosťou so zdvojenou spoluhláskou, c) s variantnou výslovnosťou. V prípade variantnej výslovnosti uveďte, ktorú realizáciu by ste uprednostnili.

podtlak, predsavzatie, bezzásadový, podšiť, prelomme, presvedčiť sa, rozsudok, nadšený, odtiahnuť, rozšíriť, rozsýpať, predskokani, predtanečníci, podpredseda, štyridsaťročný, preddvorie, bezsenný, bezšvový, odsadiť, odstránenie, odskočiť, podseknúť, podsvetie, podstenie, odsunúť, odtajený, bohatstvo, rozhodcovský, samočinný, rozsadiť, rázštep, rozsiahly, podstavec, hradská, predstavenstvo, predsezónny, preddavok, podceniť, odtok, poddimenzovaný, predsvadobný, predškolský, odtučnený, odtieň, odstávka, odsať, odťať, odsúhlasiť, protizákonný, rozšľahať, päťadvadsať, rozskok, zvodca, oddať sa, odsúdený, otcovský, rozsah, žltší

3. Vety pozorne prečítajte. Sledujte, na ktorých miestach dochádza či môže dôjsť k zvukovej realizácii zdvojeného konsonantu.

Od soboty do nedele uplietla dvadsať párov ponožiek. Učiť sa jazyk v prirodzenom prostredí je vždy výhodou. Prvé vtáčiky už štebocú. Pred dámami sa vyjadroval len slušne. Bez súhlasu nepovedal nič. Od čoho závisí jeho rozhodnutie?

Nechcel chodiť do poddôstojníckej školy. Po poslednom štvorročnom pôsobení v zahraničí odišiel do predčasného dôchodku. Do cesta treba pridať viac citrónovej šťavy. Od deda dostal poukaz do relaxačného centra. Šéf firmy už druhý týždeň oddychuje na dovolenke. Skryli sa za roh chaty. Denno-denne prešiel minimálne päťtisíc krokov. Príď sa pozrieť na naše vystúpenie! Po predstavení oslovili pár skvelých mladých herečiek. Radšej jedz pomaly!

4. Prečítajte a pretranskribujte uvedené slová. Všímajte si, či pri zvukovej realizácii môže vzniknúť aj zdvojený vokál. Jeho prípadný výskyt zdôvodnite.

dvojjediný, vákuum, dvojjazyčný, pookriať, breh Hornádu, duch hory, hokej jednotlivých tímov, podtatranské obce, odchod diaľkových autobusov, rozkaz splnili, v kooperácii s odbornými poradcami, odhad dĺžky

U V A Ž U J E M E

Námety a úlohy na diskusiu:

A. V PSV (Kráľ, 2005) v kapitole o zdvojených spoluhláskach porovnajte výkladovú časť o osobitných prípadoch dvojakej výslovnosti (s. 66) so zvukovou podobou slov (napr. *odšumieť*, *predsudok*, *odcestovať*, *odčiniť*) v slovníkovej časti. Ktorá zo zvukových podôb je v živej rečovej praxi frekventovanejšia? V čom vidíte dôvod tohto uprednostňovania?

B. Pokúste sa foneticky vysvetliť, opierajúc sa o výklad napr. vo *Fonetike a fonológii* (Kráľ – Sabol, 1989, s. 242) alebo v *Atlase slovenských hlások* (Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, s. 90), prečo sa slová *väčšmi najväčšmi* najčastejšie zvukovo realizujú ako [*ve/*äčmi*, *naďve/*äčmi*].

C. V kontinuálnej reči moderátorov spravodajských relácií sledujte – osobitne na medzislovných predeloch – zvukovú realizáciu zdvojených spoluhlások. Posúďte zistenú podobu z hľadiska expedienta aj z hľadiska percipienta.

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z pozorne prečítaného uvedeného textu:

Bol by hriešny luxus, malý národ si ho tým menej môže dovoliť, aby žena – väčšia polovica národa – hľadela nečinne na verejné dianie. Je mi ľúto, že v prvom čísle Dennice v Banskej Bystrici bolo prehlásené, že keď sa vojna skončila, žena sa môže „vrátiť rodine". [...] Videla zneuctenú ľudskosť, pošliapané všetko nemeckou čižmou, čo bolo za tisícročia stavané na zdokonalenie kultúrneho a etického života, a predsa, ktorá sa vrátila, nezhynula tam umučená, je nezlomná a plná túžby reorganizovať, naprávať , robiť vyššiu politiku, aby sa podobné tragédie, ľudstvo ponižujúce pod úroveň rozzúreného zvieraťa, nikdy viac opakovať nemohli.

Podceňovať jej schopnosti len preto, že je ženou, stáva sa to, bohužiaľ, ešte i dnes, je veľkou nespravodlivosťou a proti duchu demokracie. Má tie isté práva na prácu, zodpovedajúcu jej ľudskej osobnosti. V dejinných chvíľach berme na seba povinnosti stavania. Preto sa musíme venovať politickej výchove našej ženy...

(Cviková – Juráňová, 2007, s. 220)

1. K zdvojeniu konsonantov dochádza:
   a) na akomkoľvek mieste v rámci slova pri stretnutí rovnakých spoluhlások
   b) väčšinou na morfematických hraniciach
   c) na hraniciach dvoch slov bez obmedzenia
2. Zdvojený úžinový konsonant vzniká v prípade:
   a) predsa
   b) vyšší
   c) povinnosti
   d) väčšia

3. Voľné spojenie vzniká pri artikulácii zdvojeného konsonantu v prípade:
   a) podceňovať
   b) dejinných
   c) nečinne
   d) rozzúreného
4. Variantná zvuková realizácia pri artikulácii zdvojeného konsonantu vzniká v prípade:
   a) [pre>ca/pretsa]
   b) [ve>čĭa/večšĭa]
   c) [po>cen,it,/potcen,it,]
   d) [o>cu:d,it,/otsu:d,it,]
5. K artikulácii zdvojeného konsonantu na hranici dvoch slov v plynulej reči nikdy nedochádza v prípade, keď sa prvé slovo končí na ..... spoluhlásku a druhé začína na ..... spoluhlásku.
6. Slovné spojenie *zneuctená ľudskosť* sa zvukovo realizuje ako:
   a) [zn,eɔuct,ena:ʊl,u>ckost,]
   b) [zn,eɔuct,ena:ʊl,uckost,]
   c) [zn,eɔuct,ena:ʊl,utskost,]
   d) [zn,eŭct,ena:ʊl,u>ckost,]

7. SPOLUHLÁSKOVÉ SKUPINY

Konsonantické zoskupenia v iniciálnej, mediálnej a finálnej pozícii slova sú prirodzeným dôsledkom pomeru spoluhlások a samohlások v spisovnej slovenčine. Z analýzy konsonanticko-vokalického zloženia slov J. Sabola vyplynulo zistenie, že „pomer vokálov a konsonantov sa vyrovnáva so zvyšovaním slabičnosti slov“ (in: Ondruš – Sabol, 1987, s. 108). Z hľadiska výslovnosti sú dôležité najmä konsonantické skupiny v mediálnej, tzv. intersonantickej pozícii, ktoré sa v slovenčine v porovnaní s iniciálnym (42,9 %) a finálnym postavením (1,8 %) vyskytujú v najvýraznejšom zastúpení (55,3 %). Ide o dvoj-, troj-, štvor- a ojedinele aj o päťčlenné zoskupenia. Pristavujeme sa len pri tých, ktoré z ortoepického hľadiska pri artikulácii môžu spôsobovať potenciálne problémy. Vychádzame pritom z tvrdenia, že množstvo a heterogénnosť konsonantických skupín súvisia s náročnosťou vynakladanou na prácu artikulačných orgánov hovoriaceho a v komunikácii aj s námahou vynakladanou na sluchovú percepciu počúvajúceho. Ako uvádza J. Sabol (s. 109), ide „o jedno z najzložitejších miest kodifikácie ortoepickej normy“.

Spoluhláskové skupiny bez zmien pri zvukovej realizácii

- ***šs, žs, sš, zš, zž, sč, čs, zč***

Vo vnútri slov na morfematickom švíku pri stretnutí ostrého a tupého sykavého konsonantu (eventuálne v inverznom poradí) k výslovnostnej zmene nedochádza, zvukovo sa realizujú obidve sykavé spoluhlásky [*lotiš**ši**ki:*], [*rozžut,/d,*], [*hra:**čs**ki:*], pričom v niektorých prípadoch (pri strete dvoch segmentov diferencovaných vzhľadom na znelosť/neznelosť) prvá z nich je asimilovaná [*bo**šš**ki:*], [*ro**sč**esat,/d,*], [*ro**sč**arovan,e*]. Uvedené dvojčlenné zoskupenia sa vyslovujú v plnom rozsahu aj v iniciálovej pozícii lexém, napr. [***sč**i:tat,/d,*], [***zž**it,ʊsa*].

- ***stn, štn, zdn, ždn, štň, štl, ždn...***

Ide o kombináciu úžinovej, záverovej a sonórnej spoluhlásky. V spisovnej výslovnosti sa tieto spoluhláskové skupiny vo vnútri slova nezjednodušujú. V súlade s ortoepickou normou a kultivovanými prejavmi v rečovej praxi sa však prostredná – záverová – spoluhláska ani nevynecháva, ani preexponovane nevyslovuje. Záver uvedeného prostredného konsonantu má byť naznačený, teda sa neruší, nie je úplne eliminovaný; porov. [*št,a**stn**i:*], [*zvla:**štn,**e*], [*pra:**zdn**i*],

[*da:**ždn**,ik*], [*št,a**stl,**ivo*], [*ti:**ždn,**ovi:*]. Výnimkou z tohto pravidla je aj s ohľadom na frekvenciu číslovky *šestnásť* jej výslovnosť [*še**sn**a:st,/zd,*].

- ***stk, štk; stv, nstv, žstv, mstv; tkn, tkň, ktn, ktň; ptk***

Uvedené spoluhláskové zoskupenia sa realizujú v plnom rozsahu bez redukovania záverového konsonantu v ich vnútri, t. j. [*su:čia**stk**a*], [*jedena:**stk**a*], [*po**tkn**u:ť,ʊsa*], [*hṛd,i**ŋstv**o*], [*mno**šstv**o*], [*poto**mstv**o*], [*ta**ktn**i:*], [*perfe**ktn**,e*].

- ***ntn, ntň***

Pri výslovnosti tohto zoskupenia sa realizuje ústny záver prostredného konsonantu, teda *t* sa v postavení medzi nosovými konsonantmi nevynecháva [*peda**ntn**i:*], [*kompete**ntn,**e*].

Spoluhláskové skupiny so zmenou pri zvukovej realizácii

- ***dsk, tsk, dst, dšt, dšť, tšt,*** event. ***tstv, dstv, ndsk, ntsk***

Súčasťou uvedených troj-, eventuálne štvorčlenných konsonantických zoskupení je fonematické spojenie predoďasnového konsonantu *d*, *t* (s fonologicky relevantnou vlastnosťou nesykavosti) a sykavej spoluhlásky *s, š*. V takomto prípade dochádza k fonologickej zmene (k neutralizácii fonologického protikladu sykavosť – nesykavosť[4]), no na rozdiel od dvojčlenného zoskupenia tohto typu v intersonantickej pozícii sa v dôsledku uvedeného procesu nerealizuje zdvojený konsonant [*isla**nck**i:*], [*prezide**nck**i:*].

- ***zsk, zšť***

V prípadoch, keď sa koreňová morféma končí na *z* a po nej nasleduje derivačná morféma *-sk-, -šť-* (*Sliez-sko, francúz-ština*), uvedené spoluhláskové zoskupenie v intersonantickom postavení slova sa zvukovo zjednodušuje takým spôsobom, že z neho vypadáva posledný zvuk koreňovej morfémy [*sl,ře**sk**o*], [*francu:**št,**ina*].

- ***stsk, sťst***

Uvedené štvorčlenné konsonantické skupiny v mediálnej pozícii slova a tvaru (*mestský, šesťsto*), v ktorých sa medzi sykavými spoluhláskami vyskytuje záverová alveolára *t* (*ť*), sa zjednodušujú vynechaním prvej časti tohto zoskupenia: *st* (*sť*). Vyslovujú sa ako [*me**sk**i:*], [*še**st**o*].

4 Výklad o neutralizácii fonologického protikladu sykavosť – nesykavosť podrobnejšie pozri v Syntetickej fonologickej teórii J. Sabola (1989). Výsledky novších výskumov napr. Sabol a kol., 2016.

- ***ptsk***

Táto ojedinelá spoluhlásková skupina v intersonantickej pozícii (*egyptský*) sa zjednodušuje vynechaním predoďasnového záverového konsonantu *t*, teda vyslovuje sa ako [*egi**psk**i:*].

P R E C V I Č U J E M E

1. Uvedené vety transkripčne zaznamenajte a vyslovte ich v súlade s ortoepickou normou.

Poslanci mestského zastupiteľstva spolu s vedením banky predstavili nový penzijný fond, do ktorého sa zapojilo už šesťsto zamestnancov v produktívnom veku.
Vybavil si voličský preukaz na prezidentské voľby.
Do Holandska pricestovali predstavitelia Švédska a Francúzska.
Egyptská futbalová jedenástka na šampionáte v Hamburgu neuspela.
Šestnásť študentov absolvovalo dvojtýždňový jazykový kurz francúzštiny.
Zvláštne bolo ich polhodinové postávanie pod dáždnikom, aj keď pršalo, vyzerali šťastne. Kamarátsky a huncútsky sa tvárili všetci.
Kirgizská republika je vnútrozemský štát v strednej Ázii.
Nadchlo ho veľké množstvo prázdnych poltárskych fľaštičiek.
Predseda hnutia odsúdil antisemitský útok.
Bol netaktný a nechtiac sa dotkol väčšiny zúčastnených.
V celom študentskom domove vymieňali podlahovú krytinu.

2. Uvedené spojenia korektne prečítajte:

redundantný výsledok, hazardné hráčstvo, šesťstometrový pozemok, privátne vlastníctvo, bezcitný a neľudský prístup, námezdní robotníci, nepríjemné podlizovačstvo, bermudský trojuholník, rozčítaný román, zememeračské skúšky, perfektná predloha, bezbolestné riešenie, scestný nápad, torontskí zamestnanci, detský dáždniček, potápačský kurz, kontroverzný rozsudok, egyptské pyramídy, týždňové dobrodružstvo, zápästný tlakomer, pojazdná kaviareň, novozélandský príbeh, bezuzdný život, hriešne cudzoložstvo, osobnostná charakteristika, Ríšsky snem, slovakistky a germanistky, aljašská treska, belfastské múzeum, permanentný záujem, zlovestný okamih, miliónové dedičstvo, bezprecedentné rozhodnutie, piesčitá pláž, kontrastná látka, sirotský útulok, tribečské pohorie, Staromestská piváreň, domašská oblasť, sadzačstvo a viazačstvo, nemastný boršč, sústrastný telegram, rozčesaná hriva, šestnásta adeptka, rozpustné tablety, Sliezsky dom, svetská sláva

U V A Ž U J E M E

Námety a úlohy na diskusiu:

A. V jazykovej praxi (v reči moderátorov a redaktorov elektronických médií, ako aj v reči svojich spolužiakov) sledujte výslovnosť slov typu: *šťastný, dáždnik, prázdniny.* Ich výslovnosť porovnajte so zvukovou realizáciou, ktorá je uvedená v PSV (2005).

B. V reči kultivovaných používateľov jazyka si všímajte vo vnútri slova výslovnosť spoluhláskového zoskupenia *-čs-* v slovách typu: *kováčsky, hráčsky, voličský, vodičský.* Zhoduje sa ich reálna zvuková podoba s ortoepickou normou? V čom vidíte rozdiely a zhody pri výslovnosti slov: *mužský, rozšantený, mníšsky* a *prievidzský*?

C. V elektronických médiách v priebehu dvoch týždňov sledujte a zaznamenávajte zvukové podoby lexémy *mestský.* Následne vyhodnoťte svoj malý sociolingvistický prieskum (celkový počet zachytených výskytov vo vzťahu k počtu jednotlivých realizácií).

O V E R U J E M E

Vyplňte nasledujúce úlohy, pričom pri niektorých z nich vychádzajte z pozorne prečítaného uvedeného textu:

U Šoltésovej sebastredný či až narcistický rozmer umelca nenájdeme – fascinovaná bola ľudským životom, nie zložitosťou autorského subjektu. Ako umelkyňa sa nechala – na rozdiel od buričskej Timravy – príliš zdisciplinovať vonkajšou direktívou. [...]. Ako spisovateľka tak uskutočňovala dožívajúcu dobovú predstavu o literatúre, ako kritička však projektovala predstavu o literatúre nového typu, väčšmi subjektívnu.

[...]. Dospela k poznaniu, že jej vlastná umelecká literatúra bola skôr len predstieraním reality, zobrazením jej predstavy skutočnosti.

(Mikulová, 2015, s. 14 – 15)

1. V plnom rozsahu sa v intersonantickej pozícii vyslovuje spojenie sykavej ..... a sykavej ..... spoluhlásky na morfematickej hranici v slove .....
2. V dôsledku neutralizácie fonologického protikladu S – S^0 sa nezdvojené *c* vyslovuje v týchto slovách .....
.....
3. Trojčlenné konsonantické zoskupenie v mediálnej pozícii sa nezjednodušuje, a teda v plnom rozsahu vyslovuje v slove.....
4. Správna zvuková realizácia spojenia *väčšmi subjektívnu* je v prípade:
   a) [večmiʊsubĭekti:vnu]
   b) [ve>čmiʊsubjekti:ŭnu]
   c) [večšmiʊsubĭekti:vnu]
   d) [večmiʊsubjekti:ŭ/vnu]
5. Pri zvukovej realizácii lexémy *výsostne* je prostredná spoluhláska konsonantického zoskupenia *t* vo vnútri slova .....

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: *Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému*. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Horecký. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, J.: *Hľadanie nových ciest v teórii spisovného jazyka*. In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Stimul 1995, s. 23 – 30.

BOSÁK, J.: *Kodifikácia a reálny jazyk*. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť S. Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 240 – 244.

BÓNOVÁ, I. – GREGOVÁ, R.: *Kritériá ovplyvňujúce realizáciu kvantity v textoch masmediálnej komunikácie*. In: Médiá a text. Eds. J. Rusnák – M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005, s. 315 – 322.

DOLEŽEL, L.: *Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti*. Slovenská reč, 20, 1955, s. 199 – 205.

DOLNÍK, J.: *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra 2010. 301 s.

DVONČOVÁ, J. – JENČA, G. – KRÁĽ, Á.: *Atlas slovenských hlások.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969. 167s.

ĎUROVIČ, Ľ.: *Ešte raz o rytmickom zákone*. Slovenská reč, 73, 2008, s. 293 – 296.

HORECKÝ, J.: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.

HORECKÝ, J.: *Systém a systémový prístup ku kodifikácii*. Slovenská reč, 65, 2000, s. 156 – 159.

KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. 2. vyd. Bratislava: slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 3. vyd. 1996.

KRÁĽ, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská 2005. 423 s.

KRÁĽ, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989.

MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: vydavateľstvo Obzor 1993. 513 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1., 2. a 3. vyd. Bratislava: Veda 191. 533 s.; 1998. 576 s.; 2000, 592 s.

ONDREJOVIČ, S.: *K niektorým problémom slovenskej ortoepie*. Slovenská reč, 53, 1988, s. 100 – 108.

ONDREJOVIČ, S.: *Sociolingvistický vs. „normativistický" pohľad na jazyk*. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Sociolinguistica Slovaca. 3. Bratislava: Veda 1997, s. 54 – 60.

ONDREJOVIČ, S.: *K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka*. In: Sborník z Konference česko-slovenské pobočky ISPhS 2004. 21. ledna 2004. Ed. T. Duběda. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta 2004, s. 54 – 64.

ONDREJOVIČ, S.: *Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia*. Slovenská reč, 74, 2009, s. 219 – 230.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 343 s.

PAULINY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 213 s.

POVAŽAJ, M. (ed.): *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach.* Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2005. 179 s.

SABOL, J.: *Používanie vokalizovaných predložiek* vo *a* ku *v spisovnej slovenčine*. Slovenská reč, 31, 1966, s. 270 – 277.

SABOL. J.: *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.

SABOL, J.: *Historicko-synchronické morfologické a derivačné signály kvantity v slovenčine*. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005, s. 9 – 32.

SABOL, J. – BÓNOVÁ, I.: *K problematike hraníc významových jednotiek v slovenčine*. In: Slovakistika: Jazykoveda. Literárna veda. Kulturológia. Vedecké informácie. Martin: Matica slovenská 2013, s. 8 – 13.

SABOL, J. – BÓNOVÁ, I. – SOKOLOVÁ, M.: *Kultúra hovoreného prejavu*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Vysokoškolská učebnica 10 (FPh UP 130/2012). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 254 s.

SABOL, J. – BÓNOVÁ, I. – ZIMMERMANN, J. – IVANČOVÁ, L.: *K neutralizácii sibilantnosť – nesibilantnosť vo vzťahu k sandhi v slovenčine*. In: Sandhi w językach słowiańskich II. Ed. V. Labroska. Warszawa: Volumina 2016, s. 101 – 129.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J.: *Akusticko-auditívna komunikácia*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae. Monographia. 82. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2014. 168 s.

SABOL, J. – ZIMMERMANN, J. – BÓNOVÁ, I.: *Analýza protikladu znelosť – neznelosť v spisovnej slovenčine*. In: Studia Slovakistica. Vypusk 15. Slovac'ka filolohija v Ukrajini. Ed. S. M. Pachomova, J. Džoganik. Užhorod: Vydavnyctvo Oleksandry Harkuši 2014, s. 76 – 92.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: Studia Academica Slovaca. 23. Vedecký redaktor J. Mlacek. Bratislava: FF Univerzity Komenského 1994, s. 225 – 240.

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch*. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Ed. M. Ološtiak, M. Ivanová, D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011, s. 341 – 357.

SOKOLOVÁ, M. – IVANOVÁ, M. – JAROŠOVÁ, A.: *Diftongizácia vokalických skupín ie, ia a lexikografická prax*. Slovenská reč, 73, 2008, s. 281 – 292.

ZÁBORSKÝ, V.: *Výslovnosť a prednes*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení 1991. 106 s.

Knižné a elektronické zdroje textov použitých v cvičeniach:

CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. (Eds.): *Hana Gregorová – Slovenka pri knihe*. Bratislava: Aspekt 2007, s. 220.

CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. (Eds.): *Terézia Vansová – Slovenka doma i na cestách*. Bratislava: Aspekt 2011, s. 2, 12 – 13, 313.

MIKULOVÁ, M.: *Tri spisovateľky (Šoltésová, Vansová, Timrava)*. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV 2015, s. 14 – 15.

https://damskajazda.webnoviny.sk/10-tipov-na-zdrave-ranajky-ktore-vam-dodaju-energiu/

https://domov.sme.sk/c/8057080/na-stavbach-mostov-u-nas-zomreli-a-zmrzacili-sa-stovky-ludi.html

https://www.pluska.sk/fotogaleriazdravie/?foto=shutterstock_1145321432.jpg&clanok=1125957

https://sk.wikipedia.org/wiki/Tatransk%C3%BD_n%C3%A1rodn%C3%BD_park

https://www.supermusic.cz/skupina.php?action=piesen&idpiesne=361386

JESENKOVÁ, A.: *Myšlienky na dnes*; odvysielané v Rádiu Regina Východ 21. 8. 2016, 29. 8. 2016, 2. 10. 2016, 13. 11. 2016

ORTOEPIA zvukového prejavu na segmentálnej úrovni
Vysokoškolská učebnica
Autorka: PhDr. Iveta Bónová, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress
Rok vydania: 2019
Náklad: 70 ks
Rozsah: 82 strán
Rozsah: 4 AH
Vydanie: prvé
Tlač: EQUILIBRIA, s. r. o.

Účelová publikácia, nepredajná.

ISBN 978-80-8152-750-0 (e-publikácia)
ISBN 978-80-8152-803-3